

Marc Baldó Lacomba *

LA FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES DE VALÈNCIA, 1857-1977. ESBÓS HISTÒRIC

LA facultat de filosofia i lletres de València, com les altres del seu gènere de la universitat espanyola, és una creació liberal. Fou instituïda el 1857, amb la llei Moyano, i va sobreviure com a dita escola cent vint anys. El 1977, en plena transició democràtica, fou dividida en tres: geografia i història, filosofia i ciències de l'educació, i filologia; de la segona es separaria uns anys després la de psicologia.

No és possible encara presentar una síntesi històrica de la facultat de lletres de València, per no disposar-se de suficients monografies; els aspectes que deuen tractar-se són molts: marc institucional, professors, estudiants, sabers, estratègies d'ensenyança, manuals, funció professional de l'escola, eixides dels graduats... Tanmateix, he cregut convenient aprofitar l'ocasió que brinda aquest número de *Saitabi* i oferir un 'esbós' de la història de la facultat, on presente els resultats d'acord amb el nivell actual de la meua investigació.

L'estructura de l'article és la següent: en primer lloc es tracta la creació de les facultats de lletres en el marc de la reforma educativa liberal. En segon lloc s'analitza la facultat durant la segona meitat del segle XIX. En tercer lloc s'estudia la creació de la secció d'història (1902) i les repercussions que açò comporta. En quart lloc es fa un repàs dels canvis que s'opereen durant el primer terç del segle XX: es renova el saber històric (que és el que ací atenc) i es regenera l'ensenyança de la història. Finalment, en

---

* Universitat de València.

l'apartat cinqué es fa un resum del marc de la facultat dels anys del franquisme, fent-se especial atenció en la postguerra.¹

I. NAIXEMENT I FUNCIÓ DE LES FACULTATS DE FILOSOFIA I LLETRES

Les velles facultats d'arts

Abans de les reformes educatives liberals no hi havia res semblant –ni a la universitat de València ni a cap altra– a les facultats de filosofia i lletres. Hi havia, això sí, tant a València com a qualsevol altra universitat, una “facultat menor”, anomenada facultat d'arts o de filosofia. Les facultats de filosofia anteriors al liberalisme eren una mena d'ensenyament mitjà. Els estudiants s'incorporaven a la facultat menor després de cursar llatinitats i, per a passar a estudiar a una “facultat major”, s'havien de graduar de batxiller en filosofia. Les facultats majors eren teologia, dret canònic, dret civil i medicina, però no totes les universitats disposaven de tots aquests estudis; el que sí tenien totes era facultat de filosofia.

Els estudiants de la facultat menor tenien –per regla general– entre 14 i 16 anys, mentre que els de les facultats majors de 17 en davant. Els estudiants d'arts de l'Antic Règim cursaven lògica, física, metafísica i moral; amb el transcurs del temps s'incorporaren altres sabers, com les matemàtiques o la física experimental. Aquests coneixements s'impartien a un nivell bàsic i generalista. La major especialització que corresponia a la facultat d'arts era el grau de mestre en arts o filosofia (superior al de batxiller en filosofia). Cert és que els professors de la facultat menor –especialment els de matemàtiques i física– solien ser mestres en arts. El grau de mestre en arts exigia uns estudis de preparació complementaris, i un examen de

---

¹ Com a obres generals sobre la universitat de València que afecten els segles XIX i XX vegeu: M. Baldó: *La Universitat de València*, València, Alfons el Magnànim, 1986; M. Peset i Mª F. Mancebo: *Historia de las universidades valencianas*, vol. I, Alacant, Juan Gil-Albert, 1993; Mª F. Mancebo Alonso: *La universidad de Valencia. De la Monarquía a la República (1919-1939)*, Universitat de València, 1994; Mª F. Mancebo Alonso: *La universidad de Valencia en guerra. La FUE (1936-39)*, Universitat de València, 1988. Sobre la facultat de lletres de València, vegeu: Mª F. Mancebo Alonso: *Los profesores de la facultad de filosofía y letras de València (1919-1939). Una aproximación a la ciencia de la historia*, dins VV.AA.: *Doctores y escolares. II Congreso internacional de historia de las universidades hispánicas (Valencia, 1995)*, Universitat de València, 1998, vol. II, pp. 13-30; M. Baldó Lacomba: *Los profesores de la facultad de filosofía y letras de Valencia, 1857-1900. Esbozo de biografía colectiva*, dins *IV Congreso internacional de historia de las universidades hispánicas (México, 1997)*, en premsa.

grau *ad hoc*. Però el grau de mestre el treien pocs. La carrera universitària comuna era cursar batxiller en arts i d'ací passar a facultat major.

En resum, les facultats d'arts anteriors a la revolució burgesa atendien els escolars abans de passar a facultat major. Açò es va modificar amb les reformes liberals.

La reforma educativa liberal

A Espanya, la reforma educativa liberal es va encetar en l'època de les Corts de Cadis i el Trienni Liberal, però no va quallar fins als anys de la revolució. La llei d'instrucció primària de 1838, el pla general d'estudis de 1845 (conegut com pla Pidal) i la llei d'Instrucció pública de 1857 (coneguda com llei Moyano) són els tres grans instruments legislatius de la reforma escolar liberal.

Un dels objectius de la reforma fou atribuir el control de l'educació a l'Estat, substituint-se el monopoli secular de l'Església en aquest camp. I així, d'acord amb el model d'Estat-nació que es creava, l'ensenyament es concebia laic i uniforme en tota la Monarquia, servit per funcionaris públics i organitzat en tres nivells: primari, secundari i superior. Es creava així el 'sistema educatiu'. Abans dels liberals, l'educació no estava sistematitzada: hi havia escoles de llatinitats, càtedres de gramàtica, col·legis de nobles, escoles de sabers útils (nàutica, dibuix, etc.), universitats... Amb poques excepcions, eren eclesiàstics els qui servien tot aquest divers espectre de centres i institucions escolars, que podien dependre de convents, parròquies, municipis, fundacions o de la mateixa Monarquia. No hi havia una concepció orgànica de l'ensenyament. Cada centre educatiu era un univers particular, amb rendes, reglaments, sistemes de cooptació del professorat i plans d'estudis específics. Els liberals sistematitzaren tot açò, i ho posaren baix la tutela de l'Estat.²

Però el sistema educatiu creat pels liberals, fou organitzat classista-

---

² Per a les reformes liberals, tant universitàries com de tot el sistema educatiu, vegeu M. Peset i J. L. Peset: *La universidad española (siglos XVIII y XIX). Despotismo ilustrado y revolución liberal*, Madrid, Taurus, 1974; E. Hernández Sandoica i J. L. Peset: *Universidad, poder académico y cambio social (Alcalá de Henares 1508-Madrid, 1874)*, Madrid, Consejo de Universidades, 1990; M. Puelles Benítez: *Educación e ideología en la España contemporánea (1767-1975)*, Barcelona, Labor, 1980; C. Lerena Alesón: *Escuela, ideología y clases sociales en España. Crítica de la sociología empirista de la educación*, 3ª ed., Barcelona, Ariel, 1986; A. Viñao Frago: *Política y educación en los orígenes de la España contemporánea*, Madrid, Siglo XXI, 1982.

ment. Es crearen, de fet, *dues escoles*:³ una, limitada a l'escola primària pública, per a les classes treballadores, i una altra per a les capes mitjanes i la burgesia: l'escola primària privada, l'ensenyament secundari públic (i els col·legis privats agregats als instituts) i l'ensenyament superior (universitats i escoles superiors professionals). La primera es reservava per a les classes socials populars (els fills de camperols, d'artesans, de treballadors i de proletaris). La segona es reservava per a les capes mitjanes pròsperes i per a la burgesia: per a "las clases cultivadas", deien els prohoms del liberalisme espanyol.

L'ensenyança primària pública, que tenia caràcter general i gratuït, la confiaren als ajuntaments. Però aquests disposaven cada volta de menys recursos. El patrimoni comunal fou sistemàticament desamortitzat al llarg del segle. Confiar que els alcaldes (que eren cacics o homes de palla dels cacics locals) estaven disposats a imposar contribucions proporcionades a la riquesa entre els veïns per a sostenir l'escola pública local era, com a mínim, ingenu. En l'última cosa que pensaven les emergents capes burgeses dels pobles era tributar per a pagar una bona escola primària pública; les capes burgeses podien enviar els seus fills a uns pocs col·legis privats –generalment religiosos–. No els calia invertir en l'escola pública. Aquesta, desdotada, desatessa i amb mestres de salaris de fam (Alejandro Mayordomo⁴ mostra llistats inacabables de pobles valencians que devien als mestres mesos de salari, i inclús anys sencers), a dures penes va poder acomplir la seua funció: escolaritzar, crear una nova cultura i capacitar les classes treballadores i populars de l'emergent Estat-nació. La baixa alfabetització d'Espanya, amb les repercussions socials, culturals i econòmiques, és un fenomen conegut i tractat de sobres. El 1850, el 75 per cent de la població espanyola era analfabeta; el 1900, ho era el 56 per cent (a Itàlia, el 75 i el 48 respectivament; a França, el 42 i el 17).⁵

Però, a més de les deficiències descrites, les relacions de producció manaven sobre els propòsits dels liberals. Perquè, efectivament, els libe-

³ Veure C. Lerena: *Escuela...*, p. 172 i ss.

⁴ A. Mayordomo: *La escuela pública valenciana en el siglo XIX*, València, Generalitat Valenciana, 1988, p. 126 i ss.

⁵ Sobre alfabetització, vegeu B. Bennassar (1985), A. Viñao Frago: "Alfabetización e ilustración: difusión y usos de la cultura escrita, *Revista de Educación* (1988); J. L. Guereña: Analfabetismo y alfabetización en España (1835-1860), *Revista de Educación* (1989); C. E. Núñez: Alfabetización y desarrollo económico en España: una visión a largo plazo, dins C. E. Núñez i G. Tortella (eds.): *La maldición divina. Ignorancia y atraso económico en perspectiva histórica*, Madrid, Alianza, 1993, pp. 223-236; C. E. Núñez: *La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 1992; A. Viñao Frago: *Historia de un largo proceso, Cuadernos de Pedagogía* (1990).

als espanyols (els progressistes i la fracció 'puritana', per exemple) desitjaven que acudiren els xiquets a l'escola; tanmateix, atribuïen la inassistència a una mentalitat tradicional i obscura; no s'adonaven que els fills de les famílies treballadores havien de dedicar-se a treballar des de la infància, en jornades dickensianes, per a sobreviure... Entre l'escola i l'estómac, guanyava la batalla l'estómac. Entre els desitjos magnífics dels Pidal o dels Moyano (escolaritzar els ciutadans) i la subsistència d'aquests, la batalla estava perduda per als ministres. Les relacions de producció manaven.

L'ensenyança secundària i superior era una altra cosa. El públic que acudia a ella era diferent. Els liberals la plantejaren de distinta manera. Restringides a la burgesia i a "las clases cultivadas", imposaren en elles un sistema de taxes de matrícula, drets d'examen i dipòsits de títol o grau, segons els quals els costos de l'ensenyança els pagaven –pràcticament– els usuaris. En comptes de dependre dels ajuntaments, els instituts depenien de les diputacions provincials i les universitats de l'Estat. És a dir, si la matrícula no cobria tota la despesa del centre escolar, els pressupostos provincials completaven el cost dels instituts, i el pressupost d'Espanya completava el de les facultats. Obvia dir que l'ensenyança, a partir de la secundària, adoptava un caràcter classista, i es notava en tot, inclús en l'elitisme i en el malthusianisme escolar: "conviene dificultar la entrada en ciertas carreras que se han extendido demasiado entre nosotros con perjuicio de otras más usuales y necesarias", apunta Gil de Zárate. I quines eren aquestes altres "carreres" tan necessàries i reservades per als pobres? Gil de Zárate ens les diu: "habrá más labradores, más artesanos, que con provecho suyo y de la patria trabajen en dar impulso a cuanto constituye la civilización material de las naciones".⁶

L'ensenyament secundari i les noves facultats de filosofia (1845-1857)

Doncs bé. En crear-se l'ensenyament secundari –ho feu Pidal, definitivament, el 1845–, s'organitzaren els estudis mitjans en dos cicles, l'un elemental (amb cinc cursos), i l'altre d'ampliació (amb dos cursos més). La nova ensenyança secundària assumia la franja escolar atesa, fins aleshores, per les facultats menors. A partir de 1845, els establiments públics encarregats d'atendre aquesta ensenyança foren els instituts. Les diputacions

---

⁶ A. Gil de Zárate: *De la instrucción pública en España*, Madrid, Imprenta del Colegio de Sordo-Mudos, 1855, vol. I, p. 165.

provincials s'ocuparien de crear un institut per província, sufragat pels dipòsits de les matrícules i graus, i per rendes provincials.

Quan l'institut cobria tots els estudis de secundària se'l considerava de "primera classe"; quan sols podia atendre el grau elemental, de "segona classe". Als instituts de primera classe que estaven agregats a les 10 universitats fixades pels liberals (Madrid, Santiago, Oviedo, Salamanca, Valladolid, Sevilla i Granada en l'antiga corona de Castella, i Saragossa, Barcelona i València, en la d'Aragó) se'ls atorgava la potestat de conferir graus, i eren, al mateix temps que instituts, facultats de filosofia.

Al País Valencià, d'acord amb la llei Pidal, es creava l'Institut d'Alacant (1845), el de Castelló (1846) i el de València (1845). Mentre el de Castelló i Alacant eren de "primera classe", el de València era "agregat" a la Universitat i, al mateix temps, facultat de filosofia.⁷ El 1852, a tot Espanya hi havia 50 instituts (dels quals sols cinc eren de "segona").

Però tornem a les facultats de filosofia. Observem que les facultats de filosofia creades per Pidal, que van existir entre 1845 i 1857 (és a dir entre el pla Pidal i la llei Moyano), eren establiments molt diferents a les velles facultats d'arts, si més no, per tres raons. En primer lloc, perquè eren establiments de segona ensenyança, que seguien un pla d'estudis uniforme en tot l'Estat. Els continguts d'aquests estudis es trobaven a anys llum dels antics sabers administrats per les facultats d'arts. En segon lloc, perquè la jurisdicció i control sobre aquestes facultats depenia del govern (i no de butlles o vells estatuts privatis de cada universitat). En tercer lloc, perquè els professors que atenien l'ensenyança eren —començaven a ser— funcionaris de l'Estat (o, en el seu lloc, interins o suplents) que accedien a la plaça per concurs-oposició.

En finalitzar els cursos de la secundària elemental, s'obtenia el grau de batxiller en filosofia. L'ensenyança secundària d'ampliació perfeccionava l'elemental i preparava (segons la definia el legislador) "per a l'estudi de certes carreres". Es dividia en dues seccions: lletres i ciències. La secció de lletres incloïa l'estudi de llengües clàssiques (perfeccionament de llengua llatina i llengua grega), modernes (anglès o alemany), literatura, filosofia, economia política i dret polític i administratiu. La secció de ciències incloïa matemàtiques, física, química i ciències naturals. El grau de llicenciat en lletres s'aconseguia després de cursar la corresponent especialitat i de

---

⁷ Gil de Zárate: *De la instrucción...*, t. 2, pp. 80-161; A. Martínez Bonafé: *Ensenyament, burgesia i liberalisme. L'ensenyament secundari en els orígens del País Valencià contemporani*, València, Diputació Provincial, 1985.

presentar-se a l'examen; el de llicenciat en ciències, s'obtenia amb els mateixos requisits i criteris, i en fi, si l'estudiant cursava les dues seccions, podria optar al grau de llicenciat en filosofia.

A València, la nova facultat de filosofia, la que va de Pidal a Moyano, comportava, com es desprén, el segon cicle d'estudis de batxillerat. Tenia la seu –com tot l'institut– en l'edifici de la Universitat. A la secció de filosofia i lletres, com a les de ciències, s'incorporaren alguns professors de l'antiga facultat menor. La seua història mereixerà una altra investigació. Ara sols ens interessa deixar-la indicada.⁸

La llei Moyano i la creació de les facultats de filosofia i lletres

Fou Claudio Moyano qui, el 1857, va introduir els últims retocs. Va separar funcionalment l'ensenyament mitjà del superior, transformant les facultats de filosofia de Pidal en centres exclusivament d'ensenyament superior, a les quals s'accedia –com a qualsevol altra facultat– després de cursar el batxillerat. En segon lloc, va crear en les universitats dues facultats noves: filosofia i lletres i ciències, que s'afegien a les de farmàcia, medicina, dret i teologia.

Havia nascut, en la Universitat de València, la facultat de filosofia i lletres (també la de ciències). A les novelles facultats s'incorporaren huit catedràtics de l'extingida facultat de filosofia de Pidal, quatre a cadascuna...

Però, quina era la seua funció? Per què es crearen a les universitats facultats de lletres i ciències? El ministre Bustos Castilla i marquès de Corvea ho explicava el 1858, en fer un decret per a arranjar aquests estudis:

Sirven [les facultats de filosofia i lletres i ciències] para formar profesores que los enseñen dignamente y para que en ellos adquieran la preparación necesaria los alumnos de aquellas carreras que exijan otros preliminares además de la segunda enseñanza.⁹

La funció de les facultats de lletres i ciències, definida amb claretat pel ministre, era doble: per un costat, preparar professors d'ensenyament mitjà que ensenyaren als escolars dels 10 als 16 anys els dits coneixements

---

⁸ Sobre l'institut i la facultat de filosofia de València d'aquests anys, vegeu: Martínez Bonafé: *Ensenyament...*, p. 61 i ss.; E. Sánchez Santiró: *Científics i professionals. La facultat de ciències de València (1857-1939)*, Universitat de València, 1998, p. 31 i ss.

⁹ R.D. 11-9-1858, *Colección Legislativa de España*, t. 77, n° 614, pp. 200-201.

“amb la preparació necessària”. Per un altre costat, aportar als estudiants d’altres facultats professionals coneixements que l’ensenyament mitjà no completava. Així doncs, la facultat de ciències es definia com a “preparatori” per als estudiants de medicina, i la facultat de lletres per als estudiants de dret. A més, l’una i l’altra abastirien de professors de ciències i lletres els instituts. I no s’ha d’oblidar que els instituts eren emergents centres que demandaven força places.

Els estudis de les noves facultats de filosofia i lletres es disposaven en tres nivells: batxiller, llicenciat i doctor. Per a batxillar-se en lletres, l’estudiant cursava en dos cursos les sis o set assignatures que els plans establien. Cada curs s’organitzava amb 15 hores lectives setmanals (d’algunes assignatures es donaven sis hores, i tres d’unes altres). Per a llicenciar-se, hom estudiava un tercer any, amb tres o quatre assignatures més (que feien 12 o 15 hores lectives setmanals), i per a doctorar-se, l’estudiant cursava unes altres dues assignatures més, de tres hores lectives setmanals cadascuna. Aquesta trilogia de graus, però, aviat es va simplificar i reduir a la que ara coneixem. En el Sexenni Democràtic, el ministre Ruiz Zorrilla va suprimir el grau de batxiller en les facultats universitàries, reservant-lo exclusivament per a l’ensenyament mitjà.

No totes les facultats de filosofia i lletres de la universitat espanyola podien conferir tots els graus. El sistema universitari espanyol que crearen els liberals, d’altra banda, estava centralitzat, i la llei li fixava a cada universitat les carreres i títols que havia d’impartir. La universitat Central, o de Madrid, era l’única que donava tots els graus en les sis facultats universitàries. Les altres nou universitats –anomenades “de districte”– sols disposaven d’alguns estudis, i sempre incomplets, ja que el doctorat sols s’impartia a Madrid.

A la universitat de València es fixaren quatre facultats: filosofia i lletres, ciències, dret i medicina. Ciències i lletres sols dispensaven fins al grau de batxiller, mentre medicina i dret fins a la llicenciatura. Com es veu, la universitat de València, després de la reforma liberal (i açò duraria fins ben avançat el segle XX), es constituïa assimètricament: dues facultats professionals –dret i medicina– quasi completes, i altres dues –ciències i lletres– subsidiàries de les anteriors i al mateix temps, dedicades a formar professors d’ensenyament mitjà.

II. LA FACULTAT A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX

La facultat minvant

Durant la segona meitat del segle XIX, la facultat de lletres de València no arribà a quallar. La seua funció, com deia el ministre Bustos Castilla, era doble: preparava professors d'ensenyament mitjà i atenia els estudis humanístics que requeria la llicenciatura de dret (tres assignatures de lletres comunes a ambdues facultats). La major part de la matrícula de la facultat de lletres de València, com de totes les universitats, corresponia a les assignatures del preparatori de dret; els pocs estudiants que, a més de cursar preparatori, es matriculaven en les altres assignatures que s'oferien, eren –quasi tots– estudiants juristes que simultanejaven la carrera de dret i la de filosofia.

Però, a més d'aquesta subordinació a dret, la facultat fou, fins 1900, inestable: ara existia, ara desapareixia; ara augmentava l'oferta d'estudis, incloent-hi les assignatures de llicenciatura i doctorat, ara es limitava al preparatori dels juristes. Aquests canvis, com de seguit es veurà, depenien de les conjuntures polítiques i, especialment, dels plantejaments educatius i socials dels governs. Els moderats entenien que l'educació, a partir de la secundària, devia limitar-se a uns pocs; els demòcrates es proposaven multiplicar les escoles i obrir l'ensenyament mitjà i superior a capes socials mitjanes.

Si se'ns permet la comparació, la història de la facultat sembla repetir el cicle de la lluna: des de Moyano fins a mitjans dels anys Seixanta creix, a partir d'ací, i sense conèixer el ple, minva i el 1867 desapareix. Però el 1868, amb els demòcrates torna a aparèixer, arriba al ple (llicència i doctora) i el 1872 desapareix... Ens interessa precisar i argumentar aquests extrems.

Pragmatisme moderat i il·luminisme democràtic (1857-1872)

Els liberals espanyols, com abans hem vist, imposaren un model educatiu de mínims. L'ensenyament, a partir de la secundària, com que ja no era general, era costejat bàsicament pels usuaris a través de les taxes de matrícula i dipòsits de graus, la qual cosa limitava la seua base social a la burgesia i capes mitjanes professionals. Açò donava pocs estudiants, tant

en els instituts com en les facultats, i una composició social predominantment burgesa d'aquests. L'anàlisi sociològica de la matrícula de la universitat de València del segle XIX ens ho demostra.¹⁰

El criteri de la política moderada, tant en l'època Isabelina com en la Restauració sempre fou el mateix: ajustar oferta i demanda. Quan una facultat no cobria –per manca de matrícula– el cost, tenia moltes possibilitats de reduir-se o inclús suprimir-se. I això li va passar a la facultat de lletres de València.

Fou suprimida el 1867 pel ministre ultracatòlic Manuel Orovio. La raó de la supressió es devia als ajustaments econòmics. L'objectiu era maximitzar el pressupost i, per tant, concentrar els estudiants de lletres en unes poques universitats. Orovio va suprimir quatre facultats de filosofia: les de les universitats de Santiago, Oviedo, València i Valladolid. El tancament d'aquestes facultats s'argumentava dient que ja s'havien cobert les places de professorat en instituts i altres centres escolars d'ensenyament mitjà i, per tant, per a atendre les curtes necessitats de professors de lletres, bastava i sobrava amb sis facultats en tot Espanya: Madrid, Salamanca, Saragossa, Barcelona, Granada i Sevilla. Es pretenia, així, tenir menys facultats, però millor ateses i dotades. És a dir, Orovio tancava facultats de lletres 'pel bé' dels estudis de lletres...

Però, a tots aquests arguments, s'ha d'afegir també una raó de caire polític-ideològic. Segons els moderats, des de les facultats de lletres s'escampava la ideologia democràtica i krausista. Orovio considerava que les facultats de lletres no sols graduaven persones que mai no trobarien treball, sinó que a més (per a escandalitzar-lo) formaven "licenciados y doctores llenos de ideas generales, propensos a la insustancial palabrería, semi-filósofos y semi-literatos".¹¹ L'operació de tancar escoles havia de permetre, a més d'ajustar el pressupost, poder exercir un control més acurat sobre les restants facultats. Però aquell govern ultramoderat, a més de tancar facultats, va perseguir catedràtics demòcrates, encetant la "qüestió universitària". En efecte, el 1866 es prohibia que el professorat militara en partits

¹⁰ D'açò s'ocupa V. Mir Montalt en la tesi doctoral que realitza sobre la universitat de València en l'etapa isabel·lina i el Sexenni. Veure E. Sánchez Santiró: *Científicos...*, p. 181 i ss.

¹¹ R.D. 9-10-1866, *Colección Legislativa de España*, t. 96. Sobre les facultats de filosofia en l'etapa d'Orovio, vegeu F. Arribas Arranz: *Historia de la Facultad de Filosofía y Letras de Valladolid*, Universidad de Valladolid, 1971; A. Heredia: *Política docente y filosofía oficial en la España del siglo XIX. La era isabelina (1833-1868)*, Universidad de Salamanca, 1982, pp. 343-394.

polítics i que explicara “doctrines errònies”. La plana major de l'escola krausista fou separada de la universitat.¹²

Però el 1868, esclatà la revolució democràtica: la Gloriosa. Una de les primeres coses que va fer la Junta revolucionària de València fou anular els decrets d'Orovio, restablir els estudis suprimits i embranzir un ambició programa de reformes educatives.

Demòcrates i federals, amb el recolzament dels professors krausistes, creien poder redimir els problemes de l'endarreriment d'Espanya per l'escola. Es proposaren augmentar les escoles de tots els nivells educatius, i així permetre als joves acudir a estudiar. Consideraven que, multiplicant els estudis de la universitat i posant en ella carreres més pràctiques, molts fills d'artesans i menestrals –capes socials protagonistes de la revolució democràtica– acudirien a les aules i es capacitarien professionalment. Concebien, en fi, que els problemes socials podien resoldre's a partir de l'educació. Ací rau el seu il·luminisme.¹³

La Junta revolucionària de València va restablir en l'institut de segona ensenyança quatre càtedres d'estudis aplicats (química, topografia i dibuix, agricultura, i mecànica industrial). Va crear l'escola industrial d'artesans, per a obrers, depenent també de l'institut. Va establir l'escola d'enginyers agrònoms, depenent de la Societat econòmica d'amics del país. A la universitat de València, en fi, els revolucionaris li incorporaren una facultat de farmàcia, una escola de notariat, una escola d'arquitectura; a la facultat de dret li afegiren la secció d'administració; a la facultat de ciències li afegiren la secció d'exactes. A la facultat de medicina, li retornaren els estudis de llicenciatura i li afegiren els de doctorat. Pel que respecta a la facultat de filosofia i lletres, restabliren el grau de batxiller suprimit per Orovio i li afegiren els estudis requerits per als graus de llicenciat i doctor. L'ànima d'aquesta empena educativa fou el professor Eduardo Pérez Pujol, membre de la Junta revolucionària i rector de la universitat en aquesta època.¹⁴

---

¹² Sobre la “qüestió universitària” del 1864-68, que retornà el 1875, vegeu M. Puelles Benítez: *Educación...*, p. 169 i ss., i p. 194 i ss.; J. A. Piqueras i E. Sebastià: *Agiotistas, negreros y partisanos. Dialéctica social en vísperas de la Revolución Gloriosa*, València, Alfons el Magnànim, 1991, p. 82 i ss.; A. Jiménez-Landi: *La Institución Libre de Enseñanza y su ambiente. Los orígenes*, Madrid, Taurus, 1973, p. 142 i ss.; del mateix autor: *La Institución Libre de Enseñanza y su ambiente. Período parauniversitario*, Madrid, Taurus, 1987, passim.

¹³ Sobre l'il·luminisme dels demòcrates del segle passat, que durà fins la II República, vegeu el Estudio preliminar que fa E. Sebastià al llibre de J. A. Piqueras: *El taller y la escuela en la Valencia del siglo XIX*, València, Ajuntament de València, 1983, p. 25 i ss.; Y. Turín: *La educación y la escuela en España (1884-1902)*, Madrid, Aguilar, 1967.

¹⁴ Sobre les reformes educatives dels demòcrates valencians i les reformes en l'escola,

Tanmateix, els recursos econòmics que requerien els nous ensenyaments, no els podia atendre la Diputació provincial eixida de la Junta (encarregada de la qüestió). Tampoc podien pagar-se-los els usuaris, a base de taxes de matrícula i dipòsits de graus: no hi havia suficients estudiants per consolidar tantes facultats, tantes graduacions i tantes càtedres... I així, la major part d'aquestes escoles van anar tancant-se a partir de 1871...

L'intent dels demòcrates de regenerar Espanya per l'escola, ensopegava amb el raser de la realitat. Els fills de menestrals, artesans i petits propietaris, malgrat l'ampli ventall d'estudis que ofertà la Junta revolucionària, seguien sense poder acudir a les aules, per una raó senzillament: perquè era prioritari guanyar-se el pa treballant. A més a més, el cost de la matrícula era car i no hi havia possibilitat de beques. Pérez Pujol considerava que atorgant una 'matrícula d'honor' (o 'de gratis') a un de cada 20 estudiants, es complia el principi d'igualtat i s'obria la universitat als que, essent més pobres, demostraren una aplicació excepcional.¹⁵ Els pobres havien de ser més llestos...

I així, el 1872, la Diputació de València (a més a més sense recursos)¹⁶ va deixar de subvencionar els interins i l'experiència va concloure, amb un Pérez Pujol desmoralitzat. Des d'aleshores la facultat es limità a ser preparatori de dret. Interessa exposar tot açò diacrònicament.

a) 1857-1867. Durant aquests deu anys, a la facultat s'ofertaren estudis de preparatori de dret i de batxiller en filosofia i lletres. El nombre de càtedres dotades va passar de cinc a tres, a les quals s'afegia una plaça d'auxiliar. Els estudis del preparatori i de batxiller en filosofia requerien sis càtedres, de les quals, a València, en el moment culminant s'ocuparen cinc, però per poc temps: baixes i trasllats reduïren cap a mitjan dels anys Seixanta les càtedres dotades a tres: les del preparatori de dret. Les altres tres eren ateses interinament pels professors anteriors (en la figura de l'"acumulació") o per uns altres, procedents de l'institut. El nombre mitjà

---

l'institut i la universitat, veure: A. Mayordomo: *La escuela...*; J. A. Piqueras: *El taller...*; J. A. Blasco Carrascosa: *El krausisme valencià*, València, Alfons el Magnànim, 1982, p. 91 i ss.; A. Martínez Bonafé: *Ensenyament...*, p. 89 i ss.; E. Sánchez Santiró: *Científics...*; J. A. Piqueras: *La revolución democrática (1868-1874). Cuestión social, colonialismo y grupos de presión*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1992; S. Romeu Alfaro: *Eduardo Pérez Pujol: vida y obra*, Universitat de València, 1979.

¹⁵ Arxiu de la Universitat de València (AUV), Comunicacions a la Superioritat, caixa 191 (carta de Pérez Pujol de 14-7-1870).

¹⁶ J. A. Piqueras: *La Diputación en el Sexenio revolucionario (1868-1874)*, cap. 4 de l'obra M. Chust (dir.): *Historia de la Diputación de Valencia*, Diputació de València, 1995, p. 184 i ss.

d'estudiants fou de 188 alumnes per curs, dels quals sols una vintena cada curs es matriculaven en les assignatures dels estudis propis de batxiller en lletres; la resta, eren estudiants de dret que cursaven les assignatures del preparatori. El total d'alumnes que es graduaren de batxiller en aquests anys (1859-1867) fou de 143.

b) 1867-68. La facultat fou suprimida; les assignatures de batxiller deixaren d'impartir-se; els catedràtics s'incorporaren a la facultat de dret.

c) 1868-1872. Es restabliren els estudis de batxiller i s'afegiren els de llicenciatura i doctorat. Per a atendre tot açò, feia falta dotar set càtedres sobre les tres existents. Però a les aules no acudien els suficients estudiants per a costejar (amb les taxes de matrícula i graus) el cost del professorat. Tampoc el pressupost de la Diputació podia fer front a la despesa. El nombre de càtedres dotades que la facultat tenia en l'època isabelina –tres– no es va modificar en el Sexenni; l'increment de la docència va recaure sobre professors auxiliars (se n'arribaren a contractar set), mínimament pagats –o simplement impagats–, procedents en bona part de l'institut de segona ensenyança.

Els demòcrates esperaven que l'assistència d'estudiants a les aules poguera permetre dotar les noves càtedres, però l'assistència d'estudiants estava tan limitada com sempre. A la facultat de lletres, la mitjana d'estudiants entre 1868-69 i 1871-72 fou de 154 alumnes, dels quals una trentena per curs es matriculaven en les assignatures de batxillerat, llicenciatura i doctorat. El nombre total de graduats entre 1868 i 1873 fou de 96 estudiants (8 batxillers, 72 llicenciats i 16 doctors). Aquesta escassa assistència feia inviable l'ampliació dels estudis.¹⁷

En efecte, la mitjana d'ingressos de la facultat de filosofia entre 1868-69 i 1872-73 procedents dels dipòsits de grau i de les matrícules de les assignatures del preparatori era de 8.325 pessetes; el sou dels tres catedràtics –Fillol, Ariño i Villó– costava 10.500 pessetes cada any. Els ingressos per matrícula que recabava la Diputació de les assignatures que tenia al seu càrrec (i amb els quals gratificava els auxiliars) encara eren menors. Costejar a càrrec de les taxes les set càtedres suplementàries que requerien els estudis de llicenciatura i doctorat, era impossible.¹⁸

---

¹⁷ Les xifres d'estudiants i graduats les he extret de AUV, Assumptes generals, caixa 1390; Llibres de matrícula de filosofia i lletres de 1859-1872 (L.2656); Registre de graus de batxiller, llicenciat i doctor en la facultat de filosofia i lletres (1859-1873) (L.446). Les càtedres dotades i els professors els he extret de: AUV, Quadres de professors 1856-1873 (caixa 123); Llibre de personal docent 1845-1891; Expedients.

¹⁸ AUV, Assumptes generals, caixa 374.

El final del Sexenni i la Restauració. El preparatori de dret (1872-1896)

A partir de 1872, l'ensenyança de la facultat es va limitar a les tres càtedres del preparatori: literatura espanyola, literatura clàssica i història; el 1883, a resultes de modificar-se el pla d'estudis de dret, es va canviar la literatura clàssica per la metafísica, i el 1895 aquesta per la lògica fonamental. En qualsevol cas, la dotació tot el temps fou de tres catedràtics i un auxiliar. El 1883 fou suprimida per segona vegada la facultat (i els catedràtics s'incorporaren a dret). De fet, el que es suprimia l'any 83 era el deganat, ja que des del 1872 la facultat no graduava. I així va seguir fins el 1896. Entre 1872-73 i 1882-83, la mitjana d'estudiants per curs que es matricularen en les assignatures del preparatori fou de 247 alumnes.¹⁹

Dit açò, ens interessa precisar dues qüestions. En primer lloc un decret llei del 1874, que va regular fins el segle XX la capacitat de diputacions i ajuntaments de crear centres d'ensenyament secundari i superior. En segon lloc, el to de la universitat espanyola des de la Restauració del 1874 fins el final del segle XIX.

Fa un moment hem vist com la diputació provincial de València, sorgida de la Junta revolucionària, creava un ampli ventall d'estudis, la major part dels quals anaren tancant poc després per manca de recursos. Altres juntes revolucionàries espanyoles també establiren centres d'ensenyament. En aquest context, el ministre de foment del govern provisional, Manuel Ruiz Zorrilla, va fer un decret en octubre del 1868 reconeixent a diputacions i ajuntaments el dret d'establir escoles. Aquest decret, conegut com el de la 'llibertat d'ensenyança',²⁰ també permetia crear centres escolars a la iniciativa privada. El 1874, abans d'esgotar-se l'experiència del Sexenni, i a mitjan camí entre els colps d'estat de Pavía i de Martínez Campos, el ministre de foment de la I República, Eduardo Alonso Colmenares, decretà una norma que limitava la de Ruiz Zorrilla, en tant que "regulava" l'exercici de la llibertat de crear centres educatius. S'obligava a les corporacions locals i provincials a tenir dotats els establiments escolars mitjans i superiors amb el mateix nombre de càtedres i amb les mateixes

¹⁹ AUV, Llibres de matrícula de filosofia i lletres de 1873-1877 (L.444) i de 1877-1882 (L.490). Entre 1883 i 1895, el nombre d'estudiants oficials de primera entrada a la facultat de dret que cursen les assignatures de lletres dona una mitjana de 121, als quals deuen afegir-se els estudiants de matrícula lliure no calculats. Per a aquests anys veure: Y. Blasco Gil: *Procedencia geográfica y edad de los estudiantes de derecho de Valencia durante la Restauración*, dins *VV.AA.: Doctores y escolares...*, vol. I, pp. 81-92.

²⁰ *Historia de la educación en España*, t. III: *De la Restauración a la II República*, a cura de M. de Puelles Benítez, Madrid, Ministeri d'Educació i Ciència, 1982, p. 47 i ss.

condicions que les escoles sostingudes per l'Estat. De no fer-se així, aquests estudis perdrien la condició d'oficials. Açò significava que la diàspora que va haver en els primers anys de Sexenni de crear centres sense recursos, amb professors amb mitja paga o sense ella, arribava a la fi. Moltes facultats i escoles professionals, i inclús universitats senceres, hagueren de tancar. A València, el retall havia sigut anterior, com abans hem vist. Però, en qualsevol cas, el decret llei de 1874 va seguir en vigor després de la Restauració. A l'empara d'aquesta norma, la Diputació de València va refundar la facultat de lletres el 1896.

La universitat de la Restauració era grisa i anodina. Cánovas incorporava al seu gabinet un ministre conegut: Orovio. Aquest, immediatament, reactiva la "qüestió universitària". No podia ensenyar-se res que fóra contrari al dogma catòlic i a la "sana moral"; no podia qüestionar-se ni criticar-se la monarquia recent restaurada, i s'incrementava "en todo su vigor la disciplina y el orden".²¹ Els professors krausistes, reincorporats a les càtedres durant el Sexenni, protestaren i reivindicaren la llibertat de càtedra i de pensament, alguns dimitint. Però Orovio, imperturbable com sempre, va acceptar les renúncies i va destituir els que signaren escrits de protesta.²² La universitat perdia uns quants professors demòcrates (i els que quedaren, havien de callar).

Aprofitant, però, que la Constitució del 1876 reconeixia el dret de llibertat d'ensenyança, a partir d'aquestes renúncies i destitucions va eixir —el 1876— un organisme privat, la Institució lliure d'ensenyança, que formà a una minoria selecta de professionals i intel·lectuals. D'altra banda, el govern de Cánovas va procurar recatolitzar la universitat, nomenant catedràtics tradicionalistes, dels quals Menéndez Pelayo és un exemple, però un altre ho és el catedràtic de literatura espanyola de València, Romualdo Arnal, persona que anys abans s'havia negat a jurar la Constitució del 1869 per considerar-la "impia".²³ Tanmateix, el 1881, en ser substituït el conservador Cánovas pel liberal Sagasta, alguns dels catedràtics separats per Orovio tornaren a la Universitat. És el cas, a València, del catedràtic de dret Eduard Soler i Pérez.²⁴ Açò va reactivar l'anodina vida universitària dels anys canovistes. Les oposicions a càtedres, des d'aleshores, començaren a ser disputades per tradicionalistes (recolzats pel partit moderat) i per krausistes, institucionalistes i positivistes (recolzats pel partit de Sagasta).

---

²¹ Circular del ministre de foment de 26-2-1875, cit. en *Historia de la educación en España*, t. III, p. 53 i ss.

²² M. de Puelles: *Educación...*, p. 194 i ss.; A. Jiménez-Landi: *La Institución... Los orígenes*, p. 427 i ss.

²³ AUV, expedient de Romualdo Arnal y Vicente (964/3).

²⁴ A. Jiménez-Landi: *La Institución... Período parauniversitario*, p. 764; J. A. Blasco Carrascosa: *El krausismo...*, pp. 41-43, 79-88.

Els estudis

Els sabers que dispensaven les facultats de filosofia i lletres comprenien coneixements d'humanitats: filosofia, llengües clàssiques, literatura espanyola, geografia i història. Aquest ventall d'assignatures s'havia gestat abans de 1857, amb l'inici de la reforma liberal; la llei Moyano l'incorporà a les noves facultats. En la carrera de lletres no hi havia especialització de segon cicle (com tenien les facultats de ciències, amb tres seccions –matemàtiques, física i química, i naturals), en lletres, tot estudiant cursava un poc de tot en cada cicle. Per a graduar-se, l'estudiant havia de demostrar conèixer un idioma estranger, però per regla general les universitats no l'ensenyaven. Entre 1857 i 1872, període en què la facultat graduà, hi hagué quatre plans d'estudi: 1857, 1858, 1866 i 1868, que malgrat els canvis eren pareguts. Bastarà, per a fer-se una idea dels continguts, repassar el de 1868.²⁵

QUADRE 1

PLA D'ESTUDIS DE FILOSOFIA I LLETRES DE 1868

Grau de batxiller:

1. Principis generals de literatura i literatura espanyola (6 classes setmanals)
2. Llengua grega (3)
3. Literatura clàssica grega (3)
4. Literatura clàssica llatina (3)
5. Geografia (3)
6. Història universal (6)
7. Metafísica (6)

Grau de llicenciat:

1. Història d'Espanya (6)
2. Estudis sobre autors grecs (3)
3. Llengua hebrea o àrab (6) (a València, hebrea)

Grau de doctor:

1. Estètica (3)
2. Història de la filosofia (3)

Assignatura voluntària (de llicenciatura):

1. Llengua anglesa (3)

²⁵ AUV, Llibres de matrícula, 1868-1873 (L.2656).

Aquesta formació generalista en humanitats, que s'allargà fins el 1900, es considerava adequada per a la preparació de professors d'ensenyament mitjà, per a arrodonir la formació dels juristes, i perquè, d'alguna manera, contribuïra a l'articulació de la consciència nacional espanyola, aleshores emergent.

En efecte, els plans liberals (el citat i els omesos) incloïen matèries noves com ara la literatura, la història i la geografia. L'ensenyament d'aquestes matèries era una aportació liberal. Abans eren desconegudes. Les raons d'introduir-les té a veure amb l'articulació nacional d'Espanya. Sabut és que els liberals, per a formar les nacions-estat i dotar-les d'independència política, unificaren la diversitat jurídica feudal, centralitzaren el poder i crearen el mercat nacional. El procés de formació de la nació espanyola que protagonitzà la burgesia durant el segle XIX comportava –com tothom sap– factors socials, polítics, econòmics i ideològics. Espanya, des d'aleshores, esdevingué un “subjecte col·lectiu” (hegemonitzat per la burgesia, certament). Doncs bé, aquest procés seria incompreensible globalment, si no integràrem en l'explicació els components ideològics: la direcció intel·lectual i moral que encunyà la classe dominant (per dir-ho amb paraules de Gramsci) o a l' “invent de les tradicions” (per dir-ho com li agrada a Hobsbawm).²⁶ I a aquesta “construcció” de la nació-estat contribuïren les assignatures esmentades.

El coneixement de la literatura, la geografia i la història d'Espanya, acompanyat dels “principis generals” de literatura, de la geografia política i descriptiva del món i de la història universal, contribuïa a la construcció de la identitat nacional. Permetia que les capes mitjanes i la burgesia –que eren les que accedien als instituts i a les universitats– s'identificaren com a membres d'una comunitat nacional i, per tant, que es diferenciaren de les altres nacions. La història, la literatura o la geografia aportaven coneixements bàsics per als nous ciutadans de la nació: idea del territori, cohesió històrica de la nació, noció de les arrels històriques i dels mites d'aquesta, estandarització d'una llengua i d'una tradició literària... Però no anem a entrar en aquest important aspecte de la història social de la cultura del

---

²⁶ Vegeu: E. J. Hobsbawm: *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Barcelona, Crítica, 1991; E. J. Hobsbawm i T. Ranger (eds.): *L'invent de la tradició*, Vic, Eumo, 1988; P. Cirujano Marín, T. Elorriaga Planes i J. S. Pérez Garzón: *Historiografía y nacionalismo español, 1834-1868*, Madrid, CSIC, 1985 (la direcció intel·lectual i moral de la burgesia es desenvolupa en aquest llibre, p. 71 i ss.); J. M. Jover: *Caracteres del nacionalismo español, 1854-1874*, *Zona Abierta*, 31 (1984), pp. 1-22; M. Moreno Alonso: *Historiografía romántica española. Introducción al estudio de la historia en el siglo XIX*, Universidad de Sevilla, 1979.

segle passat; ens basta deixar-lo indicat. L'objectiu d'aquestes matèries era, en qualsevol cas, que "personas pertenecientes a clases distinguidas de la sociedad [conegueren] lo que esta sociedad ha sido y cómo se ha formado", deia Gil de Zárate el 1845.²⁷ Es tractava, en paraules de Ruiz Zorrilla escrites el 1868, de formar "ciudadanos ilustrados, que conozcan su patria en las diversas manifestaciones de la vida nacional y puedan enaltecerla y honrarla".²⁸

Els professors

La reforma educativa liberal comportava tres grans transformacions: uniformar els estudis, centralitzar la gestió d'aquests i crear cossos de funcionaris docents per a atendre-los. Així doncs, el professor, com a funcionari de l'Estat, fou una creació liberal. El funcionari és un ciutadà que té un contracte especial amb l'administració, accedeix a la condició de funcionari –generalment– mitjançant concurs-oposició, s'integra dins d'una jerarquia administrativa (o 'cos') que controla el govern, se l'"escalafona", i en fi, se li marquen estímuls per a la promoció i la carrera professional. Amb l'organització de cossos de funcionaris (justícia, educació, etc.) fou possible articular l'estat-nació. Però de la importància dels funcionaris per a explicar-nos la conformació de l'estat-nació espanyol no anem a parlar-ne. Sols dir que tant els professors d'institut com els d'universitat foren una peça clau en l'organització administrativa de l'Estat.²⁹

En aquest marc, els professors d'universitat foren funcionaritzats. Abans de la reforma liberal, cada universitat tenia la seua plantilla; en totes hi havia catedràtics i professors interins, però en cada universitat eren distintes les categories, els salaris, les competències... A partir de la reforma liberal tot va anar canviant. Precedents al marge, entre 1834 i 1845 es gesta el cos de catedràtics d'universitat, es crea un cos únic i es

²⁷ A. Gil de Zárate: *De la instrucción...*, t. II, p. 19.

²⁸ Decret de 25-10-1868, cit. dins *Historia de la educación en España*, t. II, p. 341.

²⁹ Sobre els funcionaris, vegeu F. Villacorta Baños: *Profesionales y burócratas. Estado y poder corporativo en la España del siglo XX, 1890-1923*, Madrid, CSIC/Siglo XXI, 1989. Per als professors d'universitat, veure: M. Peset i J. L. Peset: *La universidad española...*, p. 491 i ss.; M. Peset: Oposiciones y selección del profesorado durante la Restauración, *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* (2ª época), 2 (1987); J. L. Guereña: El primer escalafón de catedràtics de universidades (1847) y la creación del cuerpo de catedràtics de universidades en España, dins *Doctores y escolares...*, vol. I, pp. 231-256; E. Sánchez Santiró: *Científicos y profesionales...*, p. 93 i ss.

fixen les condicions d'accés i promoció; el 1847 es publica el primer escalafó.

En termes generals, els catedràtics d'universitat accedeixen al cos per oposició, se'ls demana el títol de doctor, i una vegada funcionaris, per a estimular-los, s'escalafonen i es marquen complements salarials i categories. Els catedràtics, malgrat formar un cos únic, es diferencien en tres categories: 1/6 són de terme, la categoria màxima; 2/6 són d'ascens (la intermèdia) i 3/6 són d'entrada (la inferior); per a passar d'una categoria a l'altra, la llei preveu que una comissió valore els mèrits, l'estudi, la recerca... Però de fet la pràctica que es fa és arbitrària. Pesen més influències polítiques o d'altre tipus que els mèrits. A la facultat que tractem, durant el segle XIX, sols accedeix a la màxima categoria un professor que és quasi àgraf; d'ell sols coneixem un discurs, on –per cert– exhorta els estudiants a apartar-se de la filosofia alemanya començant per Kant, que el dit mestre considera perillosíssima.³⁰ Per contra, un altre catedràtic, que resulta ser un dels que més publiquen, queda en la categoria d'entrada fins poc abans de morir, mentre veu que altres escalen sense treballar, i considera que el seu estancament es deu al fet que és progressista (en un país on quasi sempre manen els moderats).³¹ Però, a més d'aquestes categories, els catedràtics tenen un complement per anys de servei. Aquest fou –contràriament a l'anterior– aplicat objectivament: sols era qüestió de sumar anys. Finalment, es diferencia entre els catedràtics de la universitat Central i els de la resta; els de la primera guanyen un complement addicional per ser de la principal universitat del país o 'la Central' (les altres eren universitats 'de districte'...).

Per baix dels catedràtics estaven els auxiliars, també anomenats en alguns moments catedràtics supernumeraris. Els liberals tardaren molt de temps a fixar aquesta figura docent: ara es creaven auxiliaries numeràries o perpètuas per a qui era titular, ara les auxiliaries eren temporals (de quatre anys prorrogables per altres quatre). Com es suposarà, a la universitat es juxtaposaven auxiliars numeraris i temporals; la tendència fou –ja en el segle XX– fer-los temporals. En qualsevol cas, la seua funció era 'auxiliar' la docència. Amb el temps, aquesta figura esdevindrà 'professor adjunt'... La diferència salarial entre els catedràtics i els auxiliars era elevada: durant la segona meitat del segle XIX, els primers podien cobrar entre 3.000 i

³⁰ AUV, Llibre de personal docent, 1845-1981; Expedient de F. Asensi, 964/4.

³¹ AUV, Llibre de personal docent, 1845-1981; Expedient de J. V. Fillol, 964/8, i *Biografia del Dr. José Vicente Fillol*, València, Imprenta de Salvador Amargos, 1865, p. 3.

8.000 pts. anuals, segons antiguitat i categoria, i els segons tenien un sou fixe –foren numeraris o temporals– de 1.500 pts. (1.750, després d'una pujada).³²

Per baix dels auxiliars estaven els suplents, interins, auxiliars gratuïts, i altres figures, sovint no remunerades. A la facultat que ens ocupa, solien ser professors de l'institut o de col·legis privats els que feien aquestes feines, mentre acumulaven mèrits. Vicent Boix, catedràtic de l'institut, per exemple, fou auxiliar interí, a vegades gratuït, a vegades cobrant un complement curt...

El 1857, en crear-se la la facultat de filosofia i lletres, s'incorporaren a ella quatre catedràtics de l'anterior facultat de filosofia. A ells s'afegí, el 1858, un més. Però trasllats i morts reduïren les dotacions. Al final del regnat d'Isabel II sols hi havia tres càtedres dotades, les del preparatori de dret: literatura espanyola (Fillol), literatura clàssica (Ariño) i història universal (Villó), i un auxiliar. Durant el Sexenni, als tres catedràtics, s'afegiren set auxiliars de càtedra per a servir la docència de la llicenciatura i doctorat. A partir de 1872, limitada l'ensenyança al preparatori, no va haver més canvis en les dotacions que els derivats dels trasllats o la mort dels titulars, o els provocats pel canvi d'assignatures dels plans d'estudi de dret: tres catedràtics i un auxiliar.

QUADRE 2

CÀTEDRES DOTADES I CATEDRÀTICS A LA SEGONA MEITAT DEL S. XIX

-
1. Principis generals de literatura i literatura espanyola (creada el 1847; transformada el 1895 en Llengua i literatura espanyola)
Titulars: José Vicente Fillol: 1847-1876
Romualdo Arnal Vicente: 1876-1895
José Gilés Rubio: 1895-1902
  2. Llengua i literatura llatina (creada el 1848; desdotada el 1860, aprofitant el trasllat del titular)
Titular: Pedro Romero: 1848-1860
  3. Llengua i literatura grega (creada el 1848; reconvertida en 1857 en Literatura clàssica grega i llatina; suprimida el 1883 en passar la seua dotació a Metafísica)
Titular: Pedro Ariño Teruel: 1848-1883

---

³² Així és el cas de J. Villó, catedràtic d'història, i de J. Vives, auxiliar, que exerciren en la segona meitat del segle XIX (AUV, Llibres de personal docent, 1845-1891 i 1880-1913; Expedient de J. Villó, 964/17; Expedient de J. Vives, 965/18).

QUADRE 2 (Continuació)

-
4. Metafísica (creada el 1854; suprimida el 1867 quan va morir el titular; restablerta novament el 1883 a costa de la dotació de literatura clàssica; transformada el 1895 en Lògica fonamental):

Titulars: Francisco Asensi i Verge: 1854-1867

Pedro Ariño Teruel: 1883-1887

Joaquín Arnau Ibáñez: 1887-1890

José Castro Castro: 1893-1895

Pedro María López: 1895-1931

5. Història universal (creada el 1858):

Titulars: José María Anchóriz Sagasetta: 1858-1867

José Villó Ruiz: 1867-1907

Font: AUV: Llibres de professors i Expedients de professors.

Més de vint professors van atendre la docència de la facultat entre 1857 i 1895, dels quals 11 foren catedràtics i 13 auxiliars o interins.³³ Els professors de la facultat responen al perfil que encunyà la reforma liberal. Aquests són els seus principals tret:³⁴

1) Eren, com els agradava dir als liberals puritans, “ciutadans”.³⁵ Els uns guanyaven l’oposició i ingressaven al cos de catedràtics; els altres, sovint catedràtics de l’institut o professors de col·legi privat, no ultrapassaven d’auxiliars en la facultat, però també eren “ciutadans”. Notem que abans de la reforma liberal, els professors d’arts –i la gran part de professors universitaris– eren eclesiàstics. La revolució liberal transformà aquesta situació. De tots els docents de la facultat, sols els dos de més edat –Asensi i Ariño– eren sacerdots, però no atengueren la càtedra per la seua condició eclesiàstica, sinó per la de funcionaris que havien trobat lloc en l’escalafó.

2) Eren *juristes*. La formació dels professors de filosofia també es va modificar: els teòlegs foren desplaçats pels juristes. Encara que alguns (Asensi i Ariño) eren doctors en teologia, en els altres predominava la formació jurídica: eren llicenciats o doctors en dret, a més de doctors en filosofia i lletres.³⁶

---

³³ Dels interins, els que serviren més anys foren: Vicent Boix, 6 cursos, i Jaime Vives, 16.

³⁴ He tractat sobre els professors de lletres de València en el treball *Los profesores de la facultad de filosofía y letras de Valencia, 1857-1900. Esbozo de biografía colectiva*, en *IV Congreso internacional de historia de las universidades hispánicas (México, 1997)*, en premsa.

³⁵ A. Gil de Zárate: *De la instrucción...*, vol. I, pp. 116-118.

³⁶ No eren juristes de formació J. V. Fillol, doctor en medicina i batxiller en filosofia, i V. Boix, doctor en filosofia i lletres.

3) Quant a la procedència geogràfica, trobem que, en l'època isabel·lina, són quasi tots valencians (dels catedràtics, sols Anchóriz és aragonés). Aquest fenomen, potser no meresquera cap comentari de no ser perquè després, a partir de la Restauració, va canviar. En efecte, els professors que substituïren els de la primera generació, sols excepcionalment eren valencians: Villó era madrileny; Arnal i Arnau, aragonesos; Castro i Gilés, andalusos. Sols l'auxiliar –Vives– era valencià. Aquesta situació de majoria dels no valencians va seguir durant el segle XX. Deleito y Piñuela, en retratar la Universitat de València el 1924, va detectar que els professors de medicina eren quasi tots valencians; els de dret, meitat valencians i meitat de fora (especialment aragonesos), mentre que els de lletres eren “una especie de mosaico peninsular, donde hay de todo... menos valencianos”.³⁷ Probablement, l'absència de valencians es trobe en el fet que entre 1872 i 1896 no va haver continuïtat en els estudis de lletres a València. Paradoxalment, fora de la universitat, a finals del segle XIX i començos del XX, es desenvolupava una imponent escola historiogràfica, l'“escuela histórica valenciana”.³⁸

4) La professionalització del professor de lletres, en aquests anys, es trobava en els seus inicis. El professor de lletres del segle XIX no investigava. La formació, recent estrenades les facultats, era poc profunda. Dedicaren –signe dels temps– moltes hores a la política, a la milícia, al periodisme de partit, al for... L'activitat universitària es limitava a explicar les lliçons i a escriure algun manual o publicar algun discurs. Les monografies d'investigació foren excepcionals.³⁹

5) En fi, trobem dues generacions: els nascuts a principis de segle –Asensi, Fillol, Ariño, Anchóriz i Boix naixen entre 1801 i 1813–, i els

³⁷ J. Deleito y Piñuela: La vida de la Universidad de Valencia desde 1919 a 1924, *Anales de la Universidad de Valencia*, any IV (1923-24), quadern 31, p. 368.

³⁸ Veure F. Almarche y Vázquez: *Historiografía valenciana*, Valencia, Anales del Instituto General y Técnico de Valencia, 1919; A. Igual Úbeda: *Historiografía del arte valenciano*, València, Alfonso el Magnánimo, 1956. Es tracta del grup dirigit per Roc Chabàs, on a més d'aquest trobem Pasqual Boronat, Sanchis Sivera, Minguet Albors, Martínez Aloy, Teodor Llorente, Tramoyeres Blasco... Alguns dels membres d'aquesta escola seguiren carrera eclesiàstica (i açò els allunyava de fer carrera en l'ensenyança), però d'altres eren juristes, periodistes o escriptors que tenien la formació escaient per a accedir a les càtedres universitàries. En canvi, cap d'ells ho va fer, ni sembla que ho intentara, deixant el camp de la facultat als “foráneos” segons deia Deleito.

³⁹ Són autors de manuals Fillol (3), Arnal (1), Gilés (1), Arnau (1), Anchóriz (2). Són autors d'una monografia Fillol, Arnau i Anchóriz, i l'auxiliar Boix de diverses. A més són tots ells autors d'un o més discursos (apertura de curs, discurs per al grau de doctor o d'altres). Vegeu el meu treball citat en nota 34.

nascuts durant el segon terç del segle –Arnal, Vives, Villó, Arnau, Gilés i Castro naixen entre el 1831 i el 1861. Entre els nascuts a principis de segle trobem –en algun cas– el prototipus de romàntic: periodista, novel·lista, poeta, milicià. Boix és el millor exemple, però també Fillol, un metge que acabà dedicant-se a la literatura. També trobem el professor sense excessos, liberal però mesurat, com Anchóriz o Ariño. L'espectre polític es troba representat al complet: del republicanisme de Boix, al progressisme de Fillol, fins al moderantisme d'Anchóriz. En canvi, els professors nascuts després dels anys trenta visqueren altres circumstàncies històriques i altres experiències. Universitaris dels anys cinquanta o següents, estudiaren dins dels plans liberals i conegueren el krausisme, que començà a difondre's des de mitjan segle a la universitat Central. De fet, els nascuts als anys trenta o després, foren majoritàriament krausistes: Villó, Arnau, Gilés i Castro; sols Romualdo Arnal fou neocatòtic...

Sobre l'ensenyança de la història

Abans de 1900, la presència de la història en els plans d'estudi de lletres es limitava a una història universal i una història d'Espanya. No es donaven sabers instrumentals que li permeteren a l'estudiant (o al professor) accedir per ell mateix al material històric. A les facultats de lletres del XIX no hi havia arqueologia, ni paleografia, ni epigrafia, ni llatí medieval, ni sociologia... Aquests coneixements (amb l'excepció de la sociologia, que és de 1900) s'explicaven en una altra institució que no era la universitat: l'Escola de diplomàtica. A les facultats, ni es formaven historiadors, ni s'ensenyava a historiar, ni tampoc a interpretar amb criteri propi la història. La classe d'història es limitava a una exposició on, generalment, es repetia el manual o es prescindia d'ell, dictant-se apunts d'un manual críptic –deia Rafael Altamira el 1891.⁴⁰ Era costum que el professor prenguera partit, “enseñara la oreja política”, diu Deleito,⁴¹ i seguira els passos bé de Donoso Cortés, be de Castelar. Però mai es mostrava als estudiants cap material, ni textos, ni mapes... Els alumnes, als quals no es preparava per a desenvolupar el seu criteri, repetien les opinions contraposades, “atentos sólo a evitar la cólera de junio” (Deleito: 18-19).

⁴⁰ R. Altamira: *La enseñanza de la historia*, Madrid, Museo Pedagógico, 1891.

⁴¹ J. Deleito y Piñuela: *La enseñanza de la historia en la universidad española, y su reforma posible*, València, Tipografía Moderna, 1918, pp. 18-19.

Uns apunts d'història universal (antiga) del curs 1864-65,⁴² ens il·lustren les paraules d'Altamira i Deleito. L'estudiant a qui els devem, alça acta de les explicacions del professor Anchóriz, un mestre competent: definició d'història, cronologia i geografia del món antic; d'ací es passa a les civilitzacions: hebreus, Babilònia, Índia, Egipte, Fenícia, Grècia i Roma, incloent-se al final la història d'Espanya antiga. En l'estudi de cada civilització, en primer lloc, es fa una referència superficial a les fonts històriques (per exemple, la d'Egipte es despatxa dient que “se halla escrita en los monumentos descubiertos hace pocos años” –f. 59–; de Grècia es diu que “además de los historiadores tenemos los monumentos” –f. 111–). En segon lloc, es feia una descripció geogràfica de l'espai de cada civilització –el professor era autor d'un manual sobre el tema. Finalment, amb detall, es narra la seqüència històrica de fets, institucions i personatges, incidint-se en les guerres. Però més enllà de la passió descriptiva i erudita, que és el to que predomina, de tant en tant, s'inclouen judicis de valor i llocs comuns, propis del coneixement històric de l'època que mostren la “oreja política” que deia Deleito, en aquest cas moderada. Per exemple, la igualtat política es deu –segons els apunts– a la religió cristiana (i no a la revolució –f. 307–).

Més interessant és veure que l'explicació que es fa de l'Espanya antiga entronca amb el nacionalisme emergent. Els mites de 'l'Espanya heroica' i 'eterna' es dibuixen. Amb ells s'inventen tradicions i es crea consciència nacional. Per exemple, els íbers, celtes i celtíbers reforçaren l'ancestral bravura hispana: “todas estas razas eran jentes altivas, independientes, de modo que si los españoles eran ya así, éstos los hicieron aún peor” (f. 288). No falten els herois “del pueblo español”: Viriat, “cuyo nombre deben pronunciar los españoles con gran pompa”. El lusità “realzó el nombre de España” i “fue el último español que nació para dirigir al pueblo español contra los romanos” (f. 294-295). Inclús Sertori no s'explica des de la perspectiva de les guerres civils romanes, sinó com un romà que es col·loca al front dels espanyols per a fer-li la guerra a Roma, subordinant els indígenes, però organitzant Espanya “a manera de Roma”, fent un exèrcit que preconitza l'exèrcit nacional. La unitat política d'Espanya treia el cap ja en els temps de Sertori...

---

⁴² “Apuntes de las explicaciones de la clase de D. José María Anchóriz”, apunts de l'estudiant Godofredo Andrés y Ferrando, curs 1864 a 1865 (ms). Cortesia d'E. García Monerri.

La universitat viscuda

Azorín, estudiant de dret –acabà el 1895–, ens descriu, amb la precisió que el caracteritza, l'edifici del carrer La Nau, el claustre, l'estàtua de Vives, la columnata dòrica, el paranimf, la capella. Fa esment a la biblioteca –quasi sempre deserta–, a les aules fosques, a les llibreries de vora la Universitat i a una pastisseria on anaven els escolars, entre classe i classe, “a comer unas deliciosas empanadillas, acabadas de sacar del horno”. Però especialment, *Azorín* fa esment a la teatralitat acadèmica, una posada en escena quotidiana de rites i símbols: el rellotge toca l'hora, immediatament comença una processó de catedràtics vestits amb toga i virreta, precedits pel bidell major. Mentre el seguit passa pel claustre, els professors entren a les aules. Ja dins, el moment de pujar els mestres a la tribuna professoral (“a modo de ancho púlpito”) “es cosa solemne”. Allí dalt, el catedràtic es descobreix, deixa la virreta sobre la taula, seu i explica. Passat el temps de la classe, el bidell obri la porta i crida “¡la hora!” i el professor es cobreix amb la virreta, i tan solemnement com ha pujat a la tribuna baixa i se'n va... I el rite es repeteix cada classe, cada dia.

Azorín pertany al grup d'estudiants que divideix el temps entre les classes, les llibreries i les tertúlies. Tarda anys a llicenciar-se. S'interessa més que pel dret, per la literatura, pel periodisme, per conèixer la ciutat. Unes voltes s'examina i d'altres renuncia a l'examen; unes voltes va a classe i d'altres per lliure; unes voltes aprova i d'altres suspén: en literatura el suspengueren... “La aficción o repugnancia a las materias –diu– depende, en gran parte, del maestro”.⁴³ Guarda bon record de tres professors. El de dret polític, Eduard Soler i Pérez, era un krausista que posava en pràctica els fonaments pedagògics del seu ideari: feia escriure als estudiants treballs de curs, que després es discutien en classe, i se'ls emportava d'excursió a pobles de València i els feia conèixer el paisatge, les persones, els monuments, l'arqueologia. D'aquest “maestro insigne –diu l'escriptor– he aprendido yo la equidad y la tolerancia”. També guarda bon record de Juseu, catedràtic de dret canònic, i de Villó, catedràtic d'història. Però a aquests dos els aprecia més que per la l'habilitat docent, per la bonhomia i perquè li semblen personatges un tant literaris: de Juseu recorda “genialidades y extravagancias”; a Villó el veu com una persona que eixia de la

---

⁴³ *Azorín: Obras selectas*, 5ª ed., Madrid, Biblioteca Nueva, 1982. Veure *Madrid*, cap. II.

mateixa història que explicava, tanmateix no recorda la interpretació que els donava.⁴⁴

Rafael Altamira és un estudiant molt més aprofitat que *Azorín*. Passa bé els cursos i trau bones notes. En les assignatures del preparatori va trobar “profesores que despertaron en mí vivísima simpatía, unos por sus ideas, otros por su elocuencia o carácter”, però no per la destresa docent. Dels professors de dret reconeix que l’inflüïren Santamaria Paredes –dret polític– i Calabuig –dret civil. D’aquest li van agradar les explicacions d’història del dret, matèria aleshores inclosa en dret civil. Soler i Pérez no li donà classe, però Altamira es feu deixeble d’ell: “puso en mis manos –escriu– los primeros libros fundamentales que habían de labrar la base de mi futura labor científica”: Sanz del Río, Giner de los Ríos i, per suposat, el *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, i també anava a les excursions que organitzava Soler...⁴⁵

A Altamira també el captivà la literatura, el periodisme, la lectura, la llibreria, el debat de l’ateneu, la gent de la ciutat, l’excursió a l’horta, fins i tot –com a Blasco Ibáñez– l’“estudiantina” de dret. Comprava llibres de vell en una tenda de darrere de la Llotja que veia plena “de enseñanzas y de tentaciones”. Llegia i escrivia narracions, crítiques o assaig. Anava sempre a classe, però una altra cosa era l’atenció que feia. En la classe de dret canònic de Juseu va llegir quasi tota la *Biblioteca Universal* –ens diu–; en la de literatura clàssica grega i llatina, llegia novel·les i versos; en la d’economia política –Cepeda– “llegué hasta escribir uno de mis primeros cuentos”.⁴⁶

La vivència de Blasco Ibáñez de la facultat, en fi, es distinta. No anava a classe. Vagava pels camis de l’horta i vora mar, llegia literatura, història i política –Pi i Margall. “No se puede decir –ens ha dit– que perdiera ningún curso, pues unas semanas antes de los exámenes lo tomaba todo de memoria, con una facilidad tremenda, para olvidarlo todo después”.⁴⁷ Quan, de tant en tant, anava per la universitat, els bidells es posaven en guarda: “¡Ave de mal agüero, anunciador de tempestades!”, deien. I en efecte, Blasco era un activista (“soy un agitador, un artista enamorado de

⁴⁴ Azorín: *Obras selectas...*, Valencia, caps. IX, X, XX (la cita en IX).

⁴⁵ R. Altamira: Breve autobiografía (inèdita), cit. en *Rafael Altamira, 1866-1951*, Alacant, Juan Gil-Albert, 1987, p. 19.

⁴⁶ R. Altamira: Marieta (Recuerdos de un estudiante), *La Nación*, XI-1937, cit. en *Rafael Altamira...*, p. 21. La cita referida a Juseu en *Ideario Pedagógico*, cit. en el mateix llibre, p. 27.

⁴⁷ V. Blasco Ibáñez: Autorretrato, dins *Vicente Blasco Ibáñez. La aventura del triunfo, 1867-1928*, València, Diputació de València, 1986, p. 11.

la acción”) que es trobava a les antípodes d’una universitat on, abans de cada classe, es feia una processó de catedràtics amb toga i virreta. El record que d’ella guarda, a força de no xafar-la, és mínim. A retindre, però, una estratègia d’estudiant repetida: memoritzar, aprovar i passar.

III. REFUNDACIÓ DE LA FACULTAT I CREACIÓ DE LA SECCIÓ D’HISTÒRIA (1896-1907)

Canvi social, crisi ‘fi de segle’ i regeneracionisme

Durant els dos o tres últims lustres del segle XIX es va operar un canvi social conegut: l’imperialisme. Es va encetar una nova etapa del capitalisme que comportava transformacions econòmiques, socials, polítiques i culturals: innovacions tècniques, monopolis, producció en sèrie, vertebració econòmica del món, ascensió de noves capes mitjanes, avanç de la democràcia, articulació de nous partits, activació de nacionalismes, del moviment obrer... Aquestes transformacions, intensificades en els primers anys del segle XX, fonamentaren, a Espanya i fora d’ella, una consciència de ‘crisi espiritual’ (que no econòmica) coneguda com ‘la crisi de fi de segle’. El regeneracionisme espanyol fou *una* resposta a aquest canvi.⁴⁸

El regeneracionisme, entre moltes altres coses, buscava adaptar el sistema productiu a les noves circumstàncies, procurava activar el desenvolupament científic i tecnològic i es proposava donar satisfacció política a una part de les inquietuds socials que emergien. Aquests factors són més rellevants per a explicar-nos la ‘literatura de regeneració’ que no el ‘Desastre’ del 98, per molt que aquest accentuara l’emergència de diagnosticar els ‘problemes d’Espanya’.

---

⁴⁸ Sobre el regeneracionisme, amb abundant bibliografia, vegeu, a manera de guia i síntesi, el llibre de S. Balfour: *El fin del imperio español (1898-1923)*, Barcelona, Crítica, 1997. Pot consultar-se, així mateix, el volum XXXIX (toms 1 i 2) de la *Historia de España Ramón Menéndez Pidal*, Madrid, Espasa-Calpe, 1993, especialment, el Prólogo de P. Laín Entralgo (XXXIX-1, pp. 11-52), els capítols dedicats a El pensamiento de P. Cerezo Galán i C. Seco Serrano (XXXIX-1, pp. 129-456) i el capítol dedicat a Instituciones científicas y educativas de J. L. Peset i E. Hernández Sandoica (XXXIX-2, pp. 545-580). J. C. Mainer va escriure un llibre, de consulta obligada: *La edad de plata (1900-1939)*, 2^a ed., Madrid, Cátedra, 1983. També pot veure’s el volum 5/II de la *Historia crítica del pensamiento español* de J. L. Abellán, Madrid, Espasa-Calpe, 1989, i els volums 6 i 7 de la *Historia crítica de la literatura española*, dirigida per F. Rico, Barcelona, Crítica, 1980 i 1984 respectivament, així com el llibre, ja més antic, de M. Tuñón de Lara: *Medio siglo de cultura española (1885-1936)*, 3^a ed., Madrid, Tecnos, 1984.

En el diagnòstic que els regeneracionistes feren, va merèixer atenció especial l'educació. En açò, entroncaven amb l'interés per la 'qüestió escolar' dels demòcrates del Sexenni, dels krauso-institucionalistes, dels positivistes... Els regeneracionistes mostraren les deficiències de l'ensenyament bàsic, mitjà i superior.⁴⁹ Pel que fa a la universitat, observaren que no s'ensenyava d'acord amb les necessitats 'positives' del temps. L'ensenyança universitària la veien retòrica, llibresca, teòrica; li faltava nervi, sentit pràctic, científisme, positivisme. Eren ben pocs els professors universitaris que investigaven 'coneixements positius'. La universitat, en fi, repetia el saber de fora i vivia d'esquenes a la investigació.⁵⁰ I, evidentment, així les coses, ni es podia seguir creixent, ni es podia competir, ni es podia donar satisfacció a les capes mitjanes emergents i a altres forces socials.

Però els regeneracionistes, a més de 'diagnosticar mals', receptaren 're-meis'. Pel que fa a la universitat demanaven l'autonomia universitària, l'increment de classes pràctiques, la dotació de laboratoris i biblioteques (amb revistes "en gran número"), la reforma dels plans d'estudi, la creació d'un sistema de pensions o beques per a professors i estudiants a fi que estudiaren en l'estranger: "enviar masas de gente al extranjero [...] con dirección, con tino y con plan razonado".⁵¹ Una part de les propostes dels

---

⁴⁹ Vegeu, per exemple, el diagnòstic clàssic de Macías Picavea: *El problema nacional. Hechos, causas, remedios*, Madrid, 1899, del qual es reproduïx el capítol dedicat a l'educació en el volum III de la *Historia de la educación en España. Textos y documentos*, que prepara M. de Puelles Benítez, Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia, 1982, pp. 310-338. Macías Picavea, de qui és conegut el seu nacionalisme espanyol exaltat i el seu antiparlamentarisme, en diagnosticar l'educació explicava l'alt percentatge de població analfabeta, la falta d'escoles i de mestres, la deficient formació d'aquests, els salaris insuficients que cobraven; les mancances dels instituts d'ensenyament secundari, de les universitats i de les escoles professionals superiors...

⁵⁰ "En las universidades no se enseña; en las universidades no se cultiva la ciencia, salvo excepciones gloriosas... y la culpa de haber llegado a este estado de decadencia es de todos, confesémoslo noblemente; nadie puede tirar la primera piedra; la culpa es del Estado, de la sociedad, de los profesores, de los estudiantes, de todos." Així s'expressava el professor de València F. Castell Miralles: *Reforma en la enseñanza universitaria y especialmente en la que corresponde a la sección de Químicas de la Facultad de Ciencias. Discurso de apertura...*, València, Doménech, 1905. Semblants eren altres plantejaments: "¿Cómo se hace la ciencia? —es preguntava Macías Picavea— ¡Misterio inasequible! Ni siquiera interesa en nuestras cátedras facultativas. Se toma hecha" (cite de la *Historia de la educación...*, vol. III, p. 317).

⁵¹ Veure M. B. Cossío: *La reforma escolar, Revista Nacional*, 31-10-1899, cit. en *Historia de la educación...*, vol. III, p. 338. A més, Cossío demanava més escoles, més mestres, millor formació, millor sou, incorporació de la primària als pressupostos generals, foment d'escoles d'adults...

regeneracionistes –sols una part– foren arreplegades pels governs.⁵² Ministres conservadors com García Alix i César Silió, o liberals com Romanones, a partir de 1900, van donar una empenta a l'educació. L'Estat incorporà als seus pressupostos l'educació primària pública (1900); augmentaren les dotacions a l'educació (de poc més d'un 1 per cent del pressupost el 1890, es passà a vora un 5 per cent des del 1900).⁵³ Es reformaren els plans d'estudi (1900); es creà la Junta per a l'ampliació d'estudis (1907)...⁵⁴

La facultat provincial (1896-1907)

En aquest context es refundà la facultat. Les competències de les diputacions i ajuntaments per a establir facultats i escoles professionals foren una conseqüència de la revolució democràtica, regulada pel decret llei de 1874, abans comentat, i que va seguir en vigor després de la Restauració. A l'empara d'aquesta norma, la diputació de València va refundar la facultat de lletres. Per reial ordre de 26 d'octubre del 1896 s'autoritzava a la corporació provincial a establir i sostindre, a càrrec del seu pressupost, els estudis de filosofia i lletres en la universitat, sobre la base del preparatori de dret. La dotació provincial compromesa –16.500 pessetes– atenia les ensenyances fins la llicenciatura. Els tres catedràtics del preparatori i l'auxiliar de què disposava l'escola acumularen, cadascun d'ells, una assignatura (que la corporació gratificava amb 1.500 pessetes) i, a més, es nomenaren quatre interins, amb idèntica gratificació.⁵⁵

Però el 1900, en l'ambient regeneracionista esmentat, el govern va aprovar un nou pla d'estudis de filosofia i lletres per a totes les universitats. Aquest pla millorava el vigent, però era més car. Els diners compromesos per la diputació resultaven insuficients. El govern, disposat a millorar l'escola pública, va extremer el compliment dels requisits previstos al

---

⁵² Sobre la política universitària de fi de segle el millor treball que conec és el de M. Peset: *Política universitaria tras el desastre del 98*, dins *V Congreso Internacional sobre Universidades Hispánicas (Salamanca, 1988)*, en premsa quan s'escriu aquest article, però que probablement veurà la llum quan aquest la veja (cortesía de l'autor).

⁵³ F. Comín: *Historia de la hacienda pública, I Europa, II España (1808-1995)*, Barcelona, Crítica, 1996, vol. I, p. 154; vol. II, p. 30.

⁵⁴ Sobre la JAE, vegeu J. M. Sánchez Ron (ed.): *La Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, 80 años después*, 2 vols., Madrid, CSIC, 1988.

⁵⁵ Archivo General de la Administración, leg. 5993: Valencia. Establecimiento de la facultad de filosofía y letras.

decret llei de 1874, exigint a la diputació més recursos. El 1901, s'obria termini d'un any perquè les diputacions i els ajuntaments que sostenien ensenyances superiors públiques –Salamanca, Sevilla, Valladolid, València...– incrementaren les dotacions i s'adaptaren als nous plans d'estudis; de no fer-se açò, els dits estudis perdrien la condició d'oficials.

Pel que fa a la facultat de filosofia i lletres de València, la diputació havia d'augmentar les gratificacions per acumulació (de 1.500 a 2.000 pessetes), i havia de comprometre el sou de sis càtedres d'entrada (amb 3.500 pessetes cadascuna). Açò significava duplicar la dotació compromesa el 1896. La diputació, en un primer moment, va demanar mantenir el pla anterior i va al·legar no poder duplicar la dotació. Però el ministeri, disposat a generalitzar el nou pla d'estudis i a no mantenir obertes escoles oficials que no foren ateses almenys per un nombre mínim de catedràtics, no va acceptar la proposta provincial. La ferma posició del ministeri estava recolzada pel Consell d'instrucció pública, on hi havia destacats regeneracionistes: García Alix, Calleja, Eduardo Hinojosa... Calia, doncs, substituir el pla d'estudis vell pel nou, i calia comprometre el doble de recursos.

Açò feu que a partir d'octubre del 1902 s'aplicara a València el pla d'estudis del 1900, i que des d'aleshores començara a negociar-se una ampliació de l'assignació provincial. El 1903 es consolidà la facultat, en afegir-se a la dotació provincial una altra de l'ajuntament de València, de semblant quantia (16.000 pts.). De ho haver-se aconseguit els recursos complementaris, la facultat, establerta "interinament" el 1896, hauria hagut de tancar o de perdre la condició de "pública" (el que venia a ser el mateix). Les 32.500 pts. assignades (16.500 de la Diputació, i 16.000 de l'Ajuntament) es comprometien així:

– Per a 6 càtedres d'entrada, a 3.500 pts. per càtedra	21.000 pts.
– Per a 3 acumulacions, a càrrec dels catedràtics del preparatori, a 2.000 pts. per acumulació	6.000 pts.
– Per a un nou professor auxiliar	1.750 pts.
– Per a gratificació de l'administració	1.750 pts.
– Per a material científic	2.000 pts.

Assegurades aquestes partides en els pressupostos provincial i municipal, començaren a fer-se oposicions i a nomenar-se nous professors en la facultat. Els sis catedràtics nous –sobre els tres de preparatori– arribaren a València entre 1904 i 1911. Una nova etapa de la facultat s'obria. Quan el

1907 l'Estat va resoldre incloure en els pressupostos generals la facultat de lletres de València, la segona institucionalització de l'escola –encetada el 1896– es tancava. El desenvolupament de la secció d'història va determinar el caràcter de l'escola fins la segona meitat del segle XX. Pròpiament, la facultat de lletres de València ha estat una facultat d'història, amb els estudis comuns.

El pla de 1900

El 1900, el govern aprovava un pla d'estudis de filosofia i lletres de trenc regeneracionista que renovellava els estudis d'aquesta facultat en totes les universitats espanyoles i creava tres seccions d'especialització: filosofia, lletres i ciències històriques. Fins aleshores –és a dir, de 1857 a 1900– els estudis de lletres no tenien especialització, limitant-se a dissenyar un saber general en humanitats. A partir de 1900, en canvi, els estudiants cursarien dos cursos generals –promte anomenats “comuns”– i dos cursos més d'especialització, en qualsevol de les tres seccions possibles. Amb aquests quatre cursos, i fent l'examen de grau, s'aconseguia la llicenciatura. Aquells que vulgueren doctorar-se havien d'acudir a la universitat Central, estudiant-hi un curs, i fer l'examen de grau en forma de tesi doctoral d'investigació (i no amb un “discurs” sobre un tema, com fins aleshores es feia).

El nou pla d'estudis, implantat a València a partir d'octubre del 1902, va permetre crear en la facultat la secció de ciències històriques, a petició de la universitat, la diputació i l'ajuntament (corporacions que anaven a dotar els estudis). Les raons per les quals s'assignà a la facultat de lletres de València la secció d'història ens són desconegudes, però tenen a veure amb l'interés per aquests estudis de diputats provincials i concejals de l'ajuntament,⁵⁶ i principalment amb la planificació que des del ministeri es féu de les facultats de lletres. En efecte, a principis del segle XX, sols disposava de les tres seccions la universitat Central; a les universitats de Barcelona, Granada i Salamanca s'assignà la secció de lletres; a les de Sevilla, Saragossa i València, la secció d'història, i a les d'Oviedo, Santiago i Valladolid, els estudis comuns. Aquest mapa escolar, però, es va modificar en els anys de la primera guerra mundial. Es crearen dues noves universitats (La Laguna i Múrcia) i s'ampliaren estudis. Cap als anys vint, les facultats

⁵⁶ Així es desprén de l'expedient citat abans.

de filosofia i lletres presentaven la següent distribució (que durà fins després de la guerra civil): a Madrid es cursaven les tres seccions en tots els seus graus; a Barcelona, les tres seccions fins la llicenciatura; a Salamanca i Granada, la secció de lletres; a Santiago, Valladolid, Sevilla, Saragossa i València, la secció d'història; a Oviedo, Múrcia i La Laguna sols hi havia cursos comuns.⁵⁷

Les assignatures de l'especialitat d'història, en part, eren herència de les que s'havien ensenyat durant la segona meitat del segle XIX a l'Escola superior de diplomàtica. L'Escola de diplomàtica, depenent de la Direcció general d'instrucció pública, s'encarregava de preparar tècnics en arqueologia, arxius i biblioteques. Fou creada el 1856 i va durar fins el 1900. Durant tot aquest temps, els sabers metodològics i instrumentals del coneixement històric li pertanyien a ella, i no a les facultats de lletres. Però en la reforma del 1900 l'Escola fou disolta i les seues ensenyances s'incorporen a les facultats, tant a la secció d'història com a la de lletres, amb l'objecte de nodrir aquestes amb ensenyaments tècnics i pràctics.⁵⁸ En un primer moment, a la secció d'història s'incorporaren l'arqueologia, l'epigrafia i la numismàtica, mentre a la secció de lletres s'incorporaren la paleografia, la bibliologia i el llatí medieval. La història de l'art, que també s'explicava a l'Escola, passà al doctorat.

Aquesta distribució fou polèmica, puix limitava el caràcter pràctic que es volia donar als estudis de les noves especialitats, i al mateix temps privava a les universitats de districte que sols disposaven d'una secció per a preparar candidats al cos d'arxivers (per al qual es requeria tenir aprovades les assignatures repartides el 1900).⁵⁹ Arguments científics i pragmàtics s'ajuntaren, i els claustres universitaris demanaren des d'aleshores les assignatures de l'antiga Escola de diplomàtica que no els havien pertocat. Les seccions d'història demanaren que s'ampliara l'especialitat amb la paleografia, el llatí medieval i la bibliologia; les de lletres amb l'arqueologia, l'epigrafia i la numismàtica. Era una eixida professional que s'afegia a la clàssica de l'ensenyament, i a la qual ningú volia renunciar.

La solució arribà uns anys després. La paleografia s'afegí al pla

⁵⁷ Per al mapa escolar de les facultats de lletres m'he servit de la *Guía oficial de España*, 1891, 1897, 1903, 1916, 1924, 1927, 1935.

⁵⁸ Vegeu J. Deleito y Piñuela: *La enseñanza...*, p. 9 i ss.

⁵⁹ Els estudiants de València que volien seguir la carrera de biblioteques, arxius i museus, després d'estudiar la secció d'història, havien de traslladar-se a Madrid o Barcelona, i cursar allí les assignatures requerides que a València no s'impartien. Així ho fa constar J. Deleito: *La vida...*, pp. 334-335.

d'història el 1913, i el llatí d'ampliació i la bibliologia foren incorporades com a assignatures voluntàries el 1914, quan el ministeri autoritzà les facultats amb secció d'història a poder-les impartir. Al mateix temps, es permetia a les facultats amb secció de lletres poder ensenyar arqueologia, numismàtica i epigrafia com a assignatures voluntàries, a fi que també pogueren fer la mateixa operació. La treta que foren unes i altres càtedres 'voluntàries' deslliurava el ministeri de l'obligació de dotar-les, servint-se 'per acumulació' (amb la qual cosa alguns professors guanyarien un suplement salarial). En qualsevol cas, amb les ampliacions de 1913 i 1914, fou possible preparar arxivers i bibliotecaris. En les oposicions de 1921 d'aquest cos, de les 40 places, 10 foren guanyades per candidats formats a València, amb gran satisfacció dels professors.⁶⁰

Però els buits del pla de 1900 eren majors. No preveure una formació complementària en pedagogia –atés que la funció de les facultats era formar professors– fou considerat un absurd. Així que, feta la primera ampliació, els clautres, a l'empar de les discussions sobre l'autonomia universitària,⁶¹ començaren a demanar-ne una segona: la pedagogia. El 1921, s'autoritzava als clautres de les facultats de lletres a impartir dues assignatures voluntàries més: la pedagogia i la història de la pedagogia, obertes a estudiants de lletres, ciències i mestres. Aquest és el pla, amb els retocs comentats.

QUADRE 3

PLA D'ESTUDIS DE 1900 (CURSOS COMUNS I SECCIÓ D'HISTÒRIA)

Estudis comuns:

1er. curs:

Llengua i literatura espanyola
Lògica fonamental
Història d'Espanya

2on. curs:

Llengua i literatura llatines
Teoria de la literatura i de les arts
Història universal

---

⁶⁰ Deleito: *La vida...*, id.

⁶¹ Sobre l'autonomia universitària, vegeu M. Peset i Mª Fernanda Mancebo: Un intento de autonomia universitària: el fracaso de la reforma de Silió de 1919, dins *Homenaje a Juan B. Vallet Goytisolo*, vol. IV, Madrid, 1989, pp. 505-557; Mª F. Mancebo: *La universidad...*, 29 i ss.

QUADRE 3 (Continuació)

Especialitat d'història:

3er. curs:

Història antiga i medieval d'Espanya
 Història universal (edat antiga i medieval)
 Geografia política i descriptiva
 Arqueologia

4t. curs:

Història moderna i contemporània d'Espanya
 Història universal (moderna i contemporània)
 Numismàtica i epigrafia
 Paleografia [des de 1913]

Assignatures voluntàries:

Bibliologia [des de 1914]
 Llengua llatina (1er. curs d'ampliació) [des de 1914]
 Pedagogia [des de 1921]
 Història de la pedagogia [des de 1921]

Font: AUV, Llibres de matrícula.

La institucionalització del saber històric

El pla de 1900 va configurar una plantilla de càtedres que foren molt estables. El 1928 es féu un altre pla, i el 1931 se'n féu un altre, però la plantilla de càtedres de les seccions d'història –afegida la paleografia– no va canviar fins després de la guerra civil. Tot açò repercutia en la institucionalització del coneixement històric que es feia a les universitats.

Com es pot veure, la principal aportació del pla de 1900 eren les assignatures procedents de l'Escola de diplomàtica –les 'ciències auxiliars'–, molt enfocades cap a la història antiga de l'època romana, la història medieval cristiana i l'edat moderna. Les matèries més novedoses que començaren a difondre's en les seccions d'història de la universitat (arqueologia, epigrafia, numismàtica, paleografia, diplomàtica, llatí d'ampliació), aportaven una formació instrumental i tècnica al coneixement històric que potenciava el coneixement i la investigació de les èpoques esmentades, però marginava altres etapes. La investigació en prehistòria començava aleshores i, malgrat l'aportació de l'arqueologia, li mancaven eines –etnologia o antropologia– de les quals el pla s'havia oblidat. No hi havia assignatura específica de prehistòria en la llicenciatura (al doctorat s'incorporaria

poc després) fins la II República. La història contemporània, per la seua banda, era la gran marginada: sols la geografia subvenia coneixements auxiliars per a aquesta època, però no hi havia ni sociologia (només al doctorat), ni dret, ni economia.

El fet de no disposar les seccions d'història de càtedres de grec ni d'àrab (dotades sols en les seccions de filologia) marginava els estudis d'aquestes civilitzacions. A les seccions d'història de la universitat espanyola, amb rares excepcions, s'ha tardat molt de temps a formar-se una tradició d'estudis d'història de l'època musulmana, en bona part perquè no hi hagué institucionalització de l'àrab. València és un exemple: malgrat el pes específic de l'etapa musulmana en la història d'aquest territori, el desconeixement que d'ella hi ha —a cent anys vista del pla de 1900— resulta evident. Els conreadors principals de la història i la civilització musulmana han estat filòlegs. El cas del grec (més conegut i millor institucionalitzat que l'àrab) és un tant diferent; tanmateix, el desconeixement de l'alemany durant molts anys ha obstaculitzat l'accés a un dels corpus bibliogràfics principals sobre l'antiga Grècia.

I és que, en termes generals, els estudis humanístics a Espanya han pagat un preu molt alt —en retard i aïllament— per no disposar d'una escaient inversió en la filologia i l'estudi de llengües, mortes o vives. El pla d'estudis de 1900, a la secció de lletres, si bé donava llatí, grec, àrab, hebreu i filologia comparada del llatí i del castellà, no donava cap llengua ni cap filologia moderna. La filologia moderna és una novetat —a la universitat espanyola— de la segona meitat del segle XX. Amb aquest escàs bagatge, amb aquest aïllament, l'estudi universitari de la història, la filologia i la filosofia quedaven, en gran mesura, circumscrits a Espanya. El regeneracionisme, que va detectar els problemes, no va ser capaç d'obrir les portes suficientment, malgrat els esforços de la JAP o altres entitats.

IV. LA FACULTAT AL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

Diacronia

Els canvis que va conèixer la facultat durant el primer terç del segle XX es deuen a les reformes del 1900 ja descrites, i s'entenen des de les coordenades generals: el creixement econòmic i el canvi social d'aquesta època. María Fernanda Mancebo,⁶² que ha estudiat la universitat de València en

---

⁶² F. Mancebo: *La universidad...*

aquests anys, ha explicat aquest procés, així com les inquietuds acadèmiques –la reivindicació de l'autonomia universitària–, científiques –la dinamització dels sabers– i polítiques –el compromís ideològic de molts professors i estudiants amb la República i la regeneració social. A aquests canvis no fou aliena la facultat de lletres. Nosaltres, però, renunciarem a tractar-los ací en el detall que mereixen, limitant-nos a un esbós.

a) *1900-1914: l'articulació de la facultat.* El punt de partida és 1902, quan s'encetà el nou pla d'estudis; el 1907 la facultat fou incorporada als pressupostos de l'Estat; des del 1904 fins al 1911 arribaren els nous titulars de les càtedres, fet que capgirà totalment la plantilla de l'escola. Els nous professors eren joves, eren més professionals que els del segle anterior, investigaren més i alguns d'ells establiren relacions amb la Junta per a l'ampliació d'estudis, el Centre d'estudis històrics o realitzaren viatges a l'estranger, assimilant coneixements i nous mètodes i, en fi, contribuïren a renovar els sabers i l'ensenyança de la història. Es formava, en definitiva, un nou prototipus de professor. Els estudiants, en les primeres dècades del segle, encara eren pocs, i els més cursaven dret al temps que lletres.

b) *1914-1923: el canvi.* Els anys que van de la guerra del 14 a la dictadura de Primo de Rivera mereixen una atenció especial. Espanya quedà fora de la guerra mundial, l'economia es beneficià de la neutralitat, però al mateix temps, la conflictivitat social va conèixer un dels grans esclats del segle XX. Enmig d'aquesta eferescència, viscuda per alguns testimonis de la facultat com el moment en què es passa d'una universitat pròpia del segle XIX a la universitat del segle XX,⁶³ aparegueren els primers símptomes de la politització d'estudiants i les primeres organitzacions.

Paral·lelament, els claudres forçaren les reformes. Els desitjos i projectes foren tan innovadors, com febles els resultats. El cavall de batalla fou l'autonomia universitària, que no passà de projecte. Amb ella, el ministre César Silió es proposava que les universitats pogueren desenvolupar amb iniciativa pròpia les seues funcions (la capacitació professional i la investigació). Un decret de 1919 encetava el procés. Les universitats feren estatuts i proposaren millores. Però les Corts, quan tot estava a punt, van suspendre la reforma el 1921, i la universitat va quedar com sempre. Una muntanya de papers, peticions, informes, reglaments, projectes d'estatuts fou el resultat més important. En aquests es poden estudiar els continguts i les propostes dels claudres...

⁶³ F. Mateu i Llopis: 1920, *Saitabi*, 39-43 (1952-53), pp. 209-219.

Tots volien millorar els estudis. La facultat de dret de València, per exemple, proposava substituir el 'preparatori' per estudis més professionalitzats i pràctics (idiomes, bibliografia jurídica, taquigrafia...). La facultat de lletres va confeccionar una relació de vint assignatures mínimes per a llicenciar-se en història, on es proposaven algunes novetats al pla vigent (teoria i metodologia de la història, geografia i metodologia geogràfica, prehistòria i història antiga, pedagogia...).⁶⁴ Però tot, o quasi tot, va quedar en fum i palla. Tanmateix, algunes novetats es materialitzaren: el 1919 es va crear l'Institut d'idiomes de la universitat de València; el 1921 s'afegiren dues assignatures voluntàries al pla de lletres: la pedagogia i la història de la pedagogia; aleshores apareixia la revista *Anales de la Universidad de Valencia* i començaren a organitzar-se cicles de conferències, a portar-se professors de fora, a fer-se cursos d'extensió universitària, a preocupar-se els mestres pel caràcter pràctic de l'ensenyament (el Laboratori d'arqueologia de la facultat que ens ocupa aparegué el 1921), a difondre's nous manuals...

c) 1923-1931: *baix la dictadura i contra ella*. La dictadura de Primo de Rivera volia atendre i potenciar el creixement econòmic adaptant la universitat a les noves necessitats. Però, sobretot, la dictadura volia controlar la mobilització social que havia esclatat els anys anteriors, i per tant, es proposava el control de la universitat, corporativitzant-la, vigilant els estudiants o retallant la llibertat de càtedra. Així les coses, els governs de la dictadura introduïren reformes a cavall entre la temptativa regeneradora i l'autoritària, que eren expressió del creixement econòmic i de la creixent polarització política i ideològica de l'Espanya del primer terç del segle XX. Repassem-ne les principals.

1) Es donava personalitat jurídica a les universitats (decret de 9-6-1924), però en realitat açò –la 'personalitat jurídica'– era un subterfugi que tancava les portes a l'autonomia universitària i augmentava el control del govern.

2) Es creava un organisme de participació social en la universitat (25-8-1926), amb representants corporatius (ajuntaments, diputacions, arquebisbat... i la pròpia universitat) que constituïa la Junta de patronat universitari. Les competències eren limitades ('auxili', 'assistència', 'orientació',

---

⁶⁴ Informe de la facultat de filosofia y letras, *Anales de la Universidad de Valencia*, any II, quadern 10 (1921-22), p. 65.

diu el decret-llei); la principal competència era la millora del patrimoni de les universitats. Però les corporacions extra-universitàries convidades, en la realitat, ni disposaven de veritables capacitats d'iniciativa, ni –encara menys– tenien cap interès a subvenir la hisenda universitària.

3) Es fomentava la creació de col·legis majors, per a controlar millor els estudiants des del règim de l'internat (amb un director de col·legi escament nomenat per l'autoritat) i que es desenvoluparen entre ells vincles de convivència i camaraderia que –òbviament– es procuraria que no foren subversius. Però la realització de col·legis majors universitaris (assumpte del qual s'ocupà el patronat) no era senzilla: calia projectar-los, fer-los i pagar-los, i no quallà fins al franquisme.

4) Es posaven en marxa novetats en els plans d'estudi de llicenciatura i es permetia a les universitats impartir el grau de doctor. El decret-llei de 19 de març de 1928 es proposava mesures innovadores: s'estudiarien dos idiomes estrangers, per a que els estudiants posseïren “tan necesario instrumento de cultura para su formación científica, extendiendo su horizonte espiritual”; es fixaven uns anys mínims d'escolarització (quatre per a filosofia i lletres); les assignatures es dividien en tres grups: les fonamentals –s'anomenaven ‘tipus a’–, eren comunes a tota Espanya i obligatòries per a llicenciar-se; però a més, les facultats podrien donar assignatures complementàries –les ‘tipus b’– que ampliaven coneixements per a l'exercici professional, i assignatures que preparaven per a la investigació –‘tipus c’-. Les de tipus ‘b’ i ‘c’, voluntàries per als estudiants, les fixava la universitat, i permetien incorporar com a alumnes a persones que no foren llicenciades però tingueren suficient preparació per a seguir-les; aquestes assignatures depenien de la iniciativa dels professors, de les intal·lacions de cada facultat i podrien ser impartides per especialistes de fora de la universitat sempre que foren “de reconocida competencia científica o de acreditada pericia profesional” i autoritzats pel ministeri. Però tot açò es feia sense preveure recursos... Fou, com tantes voltes ha passat, un pla de gaceta (les coses no canvien sols per aparèixer al butlletí oficial...). A les facultats de lletres, el pla de 1928 fou innovador, avançant-se a plans recents; la potenciació dels estudis de doctorat, d'altra banda, era tot un repte.⁶⁵ Però el

⁶⁵ El pla de 1928, tal i com s'organitzà a València, disposava els següents estudis: *a) obligatòries*: 1er. curs: geografia (primer curs), paleografia i diplomàtica, prehistòria i història antiga universal i d'Espanya; 2on. curs: arqueologia, paleografia i diplomàtica, història universal (edat mitjana); 3er. curs: numismàtica i epigrafia, història moderna universal i d'Espanya; 4t. curs: història universal contemporània, història d'Espanya contemporània, geografia (segon curs); *b) optatives* de capacitació professional: història de la llengua castellana, lògica i teoria

pla de 1828, junt amb aquestes indubtables millores, afegia una obsessió normativista, autoritària i vigilant, digna dels Calomardes i els Orovios, i suprimia –en el mateix text legal que havia de regir la vida universitària– la llibertat de càtedra.⁶⁶

5) La dictadura potenciava grups i organitzacions catòliques, escorades cap a posicions cada volta més autoritàries i intransigents; es reconeixien com a universitàries les ensenyances dels jesuïtes de Deusto i dels agustins d'El Escorial, amb gran indignació dels demòcrates laïtitzadors, partidaris de l'“escola única”. A València, el 1920, s'havien organitzat els estudiants catòlics,⁶⁷ però fou durant la dictadura quan aconseguiren tota l'ajuda oficial; el 1924 organitzaren a València un congrés d'estudiants catòlics espanyols on, entre misses i sermons de l'arquebisbe, perfilaven la missió dels dits estudiants per al futur: “la conquesta de esas Universidades”.

6) La dictadura, en fi, retallava la llibertat de càtedra, obrint la ‘tercera qüestió universitària’. En efecte, el 1925 s'ordenava que els rectors, els directors d'institut o col·legi i els inspectors obriren expedient a tot professor o mestre que explicara “doctrinas antisociales” o que atemptaren “contra la unidad de la Patria”, expedientant-los. El 1828 es decretava il·lícit que els professors qüestionaren els principis socials bàsics, la forma de govern, el poder i l'autoritat, podent-se suprimir automàticament cursos ‘b’ i ‘c’.⁶⁸ Açò i la possibilitat oberta als centres privats catòlics de graduar, desencadenaren un fum de protestes, vagues i renúncies de catedràtics liberals (Ortega y Gasset, Jiménez de Asúa, etc.).

Mentre la dictadura desenvolupava la seua política universitària corporativa i autoritària, li esclatava la conflictivitat en els claustres i en les aules. La universitat era plural. La Federación universitaria escolar (FUE) naixia el 1926 lluitant contra la dictadura. A la facultat de lletres de València, tot i ser reduïda, arribava la seua influència: “Vengo hasta vosotros con un mensaje democrático: el estudiante valenciano debe agruparse en

---

del coneixement, història d'Espanya (edat mitjana), història moderna d'Espanya, llatí clàssic, història de l'art, prehistòria general i espanyola, història política de l'antiguitat, història dels musulmans espanyols, literatura espanyola. c) *de doctorat*: grec, etnologia, prehistòria espanyola, sociologia, història de les relacions internacionals d'Espanya, història de València, història de l'art valencià, llengua i literatura valenciana (AUV, Llibre de matrícula, 1928-1935, L.2659).

⁶⁶ Reial decret-llei de 19-5-1928, dins *Historia de la educación...*, t. III, pp. 227-247.

⁶⁷ Mª F. Mancebo: *La universidad...*, pp. 78-84.

⁶⁸ Vegeu la reial ordre de 13-10-1925 i el reial decret-llei de 19-5-1928, cit. en *Historia de la educación...*, t. III, p. 217 i p. 245.

torno a la Federación...”, arengava un estudiant –Antonio Mª Sbert– en febrer del 1930.⁶⁹ Poc després s’organitzava la FUE. Joan Renau, Sanchis Guarner, Amàlia Martínez Iborra, Francesc Bañón, Hortènsia Fuster i Isabel García eren dirigents d’aquesta organització a la facultat; anys després, ja en la República, s’integraren en l’equip directiu San Valero, Carmen Domingo, Fletcher...

d) 1931-1939: *el prodigi de la democràcia. La FUE i la universitat popular*. Durant la República es va desfer la corporativització i dretanització imposada per la dictadura, derogant-se els decrets dels governs de Primo de Rivera. El canvi polític es va notar ostensiblement en la democratització de la universitat, en l’activació del moviment estudiantil d’esquerres (que va poder competir amb els estudiants de la dreta catòlica), en activitats de la FUE... Però no es va notar a penes en el marc legal, atés que els republicans del bienni reformador (1931-33) començaren actuant en l’escola primària (i atenent els conflictes de la “qüestió escolar”). Abans que la coalició republicano-socialista passara a atendre les reformes universitàries arribà el canvi polític de novembre del 1933, que bloquejà les reformes.

Abans (en març del 33), Fernando de los Ríos, presentà un projecte de llei de reforma universitària,⁷⁰ i pel que fa a les facultats de filosofia i lletres, s’assajà una innovadora reforma des del 1931 a les universitats de Madrid i Barcelona,⁷¹ aplicant-se un pla experimental, que tenia una estructura similar a la del pla de 1928: assignatures obligatòries i voluntàries (les unes de capacitació professional i les altres d’investigació). A la vista dels resultats, s’havia previst estendre-lo a les altres universitats, planificant les especialitzacions que cadascuna impartiria.⁷² Però el bienni dretà

⁶⁹ Cit. en Mª F. Mancebo: *La universidad...*, p. 247.

⁷⁰ Projecte de llei de reforma universitària presentat a les Corts pel ministre d’Instrucció pública, F. de los Ríos, dins *Historia de la educación en España*, t. IV: *La educación durante la Segunda República y la guerra civil (1931-1939)*, estudi preliminar d’A. Molero Pintado, Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia, 1991, pp. 202-226.

⁷¹ Vegeu R. Navarro: *L’educació a Catalunya durant la Generalitat (1931-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1979, p. 110; A. Ribas i Massana: *La Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1976, p. 72 i ss.

⁷² Així, Sevilla, València i Valladolid s’especialitzarien en història moderna; Santiago i Saragossa en història medieval; Salamanca en filologia clàssica i filologia moderna; Granada en filologia semítica i filologia moderna; Barcelona en totes les indicades –la filologia moderna incloïa la filologia catalana– més filosofia, i història de l’antiguitat; Madrid, amb les indicades més geografia i pedagogia. Veure el projecte de 1933, cit. en *Historia de la educación...*, IV, pp. 214-215.

ho va impedir. Mentres tant, les altres facultats de lletres –suprimit el pla de 1928– es limitaren a un pla d'estudis convencional.⁷³

La creixent polarització política, a la societat i a la universitat, fou el signe dels temps. Els estudiants de la dreta catòlica (ben organitzats ja en l'època de Primo de Rivera) foren progressivament absorbits per l'organització cedista de les Joventuts d'acció popular i per la Falange (el SEU fou legalitzat el 1934). Els estudiants d'esquerra actuaren des de la FUE, progressivament controlada pels elements més polititzats, les joventuts socialistes i comunistes. Els estudiants de dreta i d'esquerra es contraposaven en tot. Però la iniciativa fou dels estudiants d'esquerres.

La FUE demanava nous plans d'estudi, la revisió del professorat, l'obertura de la universitat a tot el poble... però sobretot participava en activitats culturals que materialitzaven la definició del règim –'República de treballadors de totes les classes'–. Les campanyes de difusió cultural que protagonitzaven els joves estudiants (teatre –*El Búho*–, cinema, música, missions pedagògiques, universitat popular, etc.) en són exemple.

La universitat popular era una de les creacions de l'entusiasme d'aquells estudiants que volien canviar el món; es tractava, com han recordat alguns dels protagonistes, d'una de les activitats universitàries més vives i trascendents de la història universitària dels anys trenta (Muñoz Suay). "En tanto pueda llevarse a efecto la transformación de la Universidad –acordaren els estudiants de la FUE en un congrés de 1931–, es de urgente necesidad proporcionar al obrero facilidades para adquirir cultura general y técnica... en horas compatibles con su trabajo... creándose institutos libres... en los que explicarán las asignaturas estudiantas universitarias de los últimos cursos".⁷⁴ A la universitat popular de València, el rector deixà aules, i es volcaren estudiants i professors. Hi havia classes per a analfabets, classes elementals i classes per a més instruits. S'explicava llengua (sobre lectura i comentari de textos), aritmètica i pràctica a partir de les quatre regles, nocions de física i química (amb "amenas experimenta-

---

⁷³ Les assignatures eren: 1er.: introducció a la filosofia, llengua i literatura espanyoles, història d'Espanya, història de la cultura, llengua llatina; 2on.: geografia política i descriptiva, prehistòria, història universal (edat antiga), paleografia; 3er.: arqueologia, història de l'art, història universal antiga i mitja; 4t.: història universal moderna, història moderna d'Espanya, història universal contemporània, història contemporània d'Espanya, numismàtica i epigrafia, geografia (2on. curs); complementàries i voluntàries: història de la civilització al món antic, història universal (edat mitjana), història d'Espanya (edat mitjana), pedagogia, història de la pedagogia, llengua llatina (ampliació), bibliologia. El curs següent hi va haver alguna rectificació (AUV, Llibres de matrícula, 1928-1935 (L.2659).

⁷⁴ Cit. en Mª F. Mancebo: *La universidad...*, p. 152.

ciones”), geografia i economia, sexologia (“relaciones sexuales del género humano desde el punto de vista científico y problemas médico-sociales”), història de les constitucions espanyoles, sociologia, arqueologia, història primitiva (Pericot), el teatre en Rússia (Max Aub), “història social d’Espanya” (sic), curset que impartia Ots Capdequí...

Els professors, també quedaren escindits per la dreta o l’esquerra. Els professors d’esquerra eren molt més atemperats que no els de dreta, cap d’ells va tenir càrrec polític (alguns sí que el tingueren d’acadèmic: degà, secretari, i açò fou suficient perquè el franquisme els depurara). El més compromés políticament de tots ells fou l’auxiliar Gómez Nadal, que es va exiliar el 1939. Pel que fa als de dreta, el marquès de Lozoya fou diputat, i F. Ramón Rodríguez-Roda, auxiliar, pertanyia al grup dirigent de la Dreta regional valenciana i a una família burgesa rellevant.⁷⁵ Altres professors –Dámaso Alonso– navegaren enmig de la tempesta.⁷⁶

Els estudiants

El nombre d’estudiants (ací sols en donem una pinzellada) era baix. Hi havia matrícula oficial i lliure. A facultats com la de lletres la matrícula lliure –sols exàmens– era quasi tan voluminosa com l’oficial, però sols la matrícula oficial ens dóna les dimensions de l’escola: és a dir la presència en les aules. Si atenem la matrícula oficial, veurem que a la facultat no s’arribà als 100 estudiants fins a finals dels anys vint, i els 200 no s’assoliren fins a mitjans els anys trenta. Però la major part d’aquests estudiants, com passava al segle anterior, cursaven les assignatures del preparatori de dret. Els estudiants específics de lletres (amb independència que part d’ells simultanejaren estudis de dret i lletres) es situa, fins a l’època de Primo de Rivera, entre els 20 i els 30. Per a que pugam veure les dimensions, convé observar que, per exemple, entre 1907 i 1927 cursava 2on. curs una mitjana de 13 estudiants, 3er., una mitjana de 10, i 4t. una mitjana de 5. Aquestes eren les dimensions de l’escola.

Quant a la procedència social de l’alumnat, les fonts ens han permés fer un mostreig. D’una sèrie incompleta de partides de naixement d’estu-

⁷⁵ R. Valls: *La Derecha regional valenciana: el catolicismo político valenciano (1930-1936)*, València, Alfons el Magnànim, 1992, p. 118.

⁷⁶ Per als professors depurats en guerra i després del 39, vegeu M. Baldó: *Cambios de profesores en la universidad de Valencia. Sanciones y depuraciones (1936-1939)*, dins *La II República. Una esperanza frustrada*, València, Alfons el Magnànim, 1986, pp. 269-291.

dians que es llicencien entre el 1898 i el 1916, vora el 60 per cent dels oficis dels pares dels estudiants que hi consten es corresponen a capes mitjanes: teixidors, xocolaters, confiters, enquadernadors, metges, mestres, funcionaris, empleats... La resta no són fàcils d'identificar socialment, llevat d'aquells que són "propietaris" o fills de persones conegudes de la burgesia valenciana de l'època.⁷⁷

La novetat principal fou la incorporació de dones. El 1915 es llicencià la primera. Però és a partir de 1920 quan la presència de dones esdevingué ininterrompuda. Aquest any els llistats de matrícula oficial en registren dues; el 1930, en són 21, i el 1935 arriben a 46, el que representava el 17 per cent del dit curs. El següent quadre resumeix el que s'acaba de comentar.⁷⁸

QUADRE 4
ESTUDIANTS DE LA FACULTAT DE LLETRES (1915-1935)

Curs	Universitat	Facultat de Filosofia i Lletres		
		1	2	3
		Matr. oficial i no oficial	Matr. oficial total	Matr. oficial dones
1915-16	1.382		90	
1916-17	1.313		91	
1917-18	1.417		94	
1918-19			94	
1919-20	1.346	108	67	
1920-21	1.331	102	59	2

⁷⁷ Arxiu de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València (AFGH), Expedients de graduats, c. 4 (1897-1901), c. 5 (1902-1910), c. 6 (1911-1913), c. 7 (1914-1917). A partir de 1916, la font no registra partides de naixement més que esporàdicament; fins 1916, apareix la partida en la major part, però aquesta no sempre indica l'ofici del pare de l'estudiant. De 82 expedients, es coneix l'ofici del pare de 48 estudiants. D'aquests 48, que podem considerar una mostra representativa, el 60 per cent eren de fills de capes mitjanes.

⁷⁸ Els estudiants de la universitat han estat recontats per Mª F. Mancebo: *La universidad...*, 285, i per E. Sánchez: *Científics...*, 186, basant-se en fonts diverses, especialment en les memòries de curs d'*Anales de la Universidad de Valencia*. Els estudiants de filosofia i lletres han estat recontats per Mª F. Mancebo en l'obra citada, basant-se en *Anales...* Tanmateix, jo he recontat els de la matrícula oficial de lletres, basant-me en els llibres de matrícula (de la matrícula no oficial, no he trobat llibres); les meues dades, en alguna ocasió, es separen del nombre d'estudiants oficials que calcula *Anales...*, però no he repercutit la diferència –poc rellevant– en el còmput general d'estudiants de la facultat (i crec que és millor no fer-ho, mentre no trobe registres d'estudiants no oficials).

QUADRE 4 (Continuació)

Curs	Universitat	Facultat de Filosofia i Lletres		
		1	2	3
		Matr. oficial i no oficial	Matr. oficial total	Matr. oficial dones
1921-22	1.395	119	87	3
1922-23	1.553	130	94	10
1923-24	1.738	150	86	10
1924-25	1.814	169	85	11
1925-26	1.902	182	104	18
1926-27	2.499	284	148	24
1927-28	2.783	255	69	24
1928-29	2.387	212	136	27
1929-30	2.001	197	165	35
1930-31	2.034	88	71	21
1931-32	2.168	190	103	18
1932-33	2.403	295	135	27
1933-34	3.275	525	222	28
1934-35	3.609	743	285	53
1935-36	2.676	518	247	46

B) Mitjana d'estudiants i de dones, 1920-1935 (matr. oficial)

Període	Estudiants	Dones	Percentatge de dones
1920-1927	92	13	14,1
1928-1935	170	32	18,8

Font: AUV: Llibres de matrícula.

Els professors

a) *La plantilla* es componia, com abans s'ha explicat, de catedràtics i auxiliars. El pla d'estudis de 1900 fixava 13 càtedres per a la llicenciatura: sis per als estudis comuns, i set per a la secció d'història. Però mai es cobriren totes. A València se'n dotaren nou.⁷⁹ Les càtedres vacants i les as-

⁷⁹ De les 13 càtedres dotades, quatre ateni en assignatures dels cursos comuns; les cinc restants, assignatures de l'especialitat. Les càtedres de comuns que es dotaren foren les tres de primer, comú a lletres i dret, i una de segon (la història universal). Les càtedres vacants a València, fins la guerra civil, foren: llengua i literatura llatines, teoria de la literatura i de les arts –en els cursos comuns–, història d'Espanya antiga i medieval, i paleografia –en l'especialitat.

signatures voluntàries (bibliologia, llatí d'ampliació, pedagogia i història de la pedagogia) les acumulaven altres professors, els quals, per atendre-les, cobraven un complement. Les acumulacions es feien seguint –més o menys– l'afinitat de matèria. Però aquest aspecte preocupava poc en l'època. Els professors començaven a especialitzar-se aleshores i era usual que no hi haguera correspondència entre el que explicaven i el que investigaven. A la facultat que ens ocupa les paradoxes foren notòries: Deleito y Piñuela, catedràtic d'història universal antiga i medieval, investigava sobre moderna i contemporània; Pericot García, catedràtic d'història moderna i contemporània d'Espanya, investigava sobre prehistòria; Casado García, catedràtic d'història universal, treballava sobre autors grecs...

La figura de l'auxiliar, com abans s'ha comentat, va ser objecte de modificacions. El 1917 es decretà que els auxiliars numeraris eren a extingir, essent substituïts per auxiliars temporals, amb un nomenament de quatre anys renovable per altres quatre. S'entenia, des d'aleshores, que l'auxiliar era un tipus de professor en formació que, a més de substituir absències i encarregar-se de classes pràctiques, s'iniciava en la investigació. A les auxiliaries s'accedia per concurs, i el segon període requeria un informe favorable de la junta de facultat (integrada sols pels catedràtics). El problema d'aquest personal començà a plantejar-se en transcórrer els huit anys. S'incubà, aleshores, la qüestió de la permanència.⁸⁰ La República, un mes després de proclamar-se, va decretar que podien prorrogar-se els nomenaments de forma excepcional fins huit anys més, si l'auxiliar aconseguia els informes favorables.⁸¹ Per al legislador republicà, el dilema que se li plantejava era o deixar pas a joves, cessant els auxiliars que no havien aconseguit promoció, o atendre les reivindicacions dels temporals. La qüestió quedava encetada; després de la guerra, persistiria.⁸² En fi, per baix dels auxiliars estaven els ajudants (o auxiliars provisionals), que per regla general eren els auxiliars –numeraris o temporals– abans del nomenament.

---

⁸⁰ A la facultat, dos auxiliars (Onrubia i Ros) cessaren el 1930, encara que un d'ells (Ros) es va reincorporar el 1935 d'auxiliar.

⁸¹ Decret 14-5-31, cit. en E. Sánchez: *Científics...*, 108.

⁸² Dels 16 auxiliars que passaren per la facultat entre el 1900 i el 1939, un es jubilà d'auxiliar numerari (Villarroya Izquierdo); un altre cessà en esgotar-se el nomenament (Onrubia); quatre guanyaren càtedra d'universitat (Amat Villalba, Puig Boronat, Velasco García, Álvarez Rubiano); cinc d'institut (Losada Díaz, Querol Roso, Igual Úbeda, Feo García, Ros García-Pego); un passà a bibliotecari (Ibarra Folgado); un fou represaliat el 1939 (Gómez Nadal), i la resta (Viñals Estellés, Ramón Rodríguez-Roda, Olimpia Arocena) continuaren en la facultat fins la jubilació, la mort o la renúncia, com a auxiliars provisionals o adjunts.

QUADRE 5
PROFESSORS DE LA FACULTAT (1900-1939)

A) Plantilla				
<i>Any</i>	<i>Catedràtics</i>	<i>Auxiliars</i>	<i>Total</i>	
1900	3	3	6	
1905	5	3	8	
1910	7	3	10	
1915	9	2	11	
1920	8	5	13	
1925	9	5	14	
1930	9	6	15	
1935	8	8	16	

B) Càtedres dotades i catedràtics (1896-1939), amb expressió dels anys que serviren la càtedra

Llengua i literatura espanyola
 José Gilés y Rubio: 1895-1902
 José Ventura Traveset: 1902-1932
 Dámaso Alonso y Fernández de las Redondas: 1933-1939

Lògica fonamental
 Pedro María López y Martínez: 1895-1931
 Francisco Alcayde Vilar: 1931-1959

Història d'Espanya
 Antonio de la Torre y del Cerro: 1911-1918
 Juan de Contreras y López de Ayala: 1923-1945

Història universal
 José Villó Ruiz: 1867-1907
 Francisco Amat Villalba: 1909-1918
 José Casado García: 1920-1939

Geografia política i descriptiva
 Ramón Velasco Pajares: 1909-1939

Història universal (antiga i mitja)
 José Deleito y Piñuela: 1906-1939

Arqueologia, epigrafia i numismàtica
 Luis Gonzalvo París: 1905-1939

Història d'Espanya moderna i contemporània
 José Puig Boronat: 1911-1927
 Lluís Pericot García: 1927-1934

Història universal (moderna i contemporània)
 Carlos León Riba y García: 1904-1929
 José Joaquín Baró Comas: 1929-1941

Font: AUV, Expedients i Llibres de Professors.

b) *Biografia col·lectiva*. Un total de 17 catedràtics ocuparen les nou càtedres dotades. Fent excepció de Villó Ruiz (nascut el 1839) i de Gilés y Rubio (nascut el 1850), als qui ens hem referit abans, trobem que els 15 restants pertanyen a dos èpoques. Els més majors, que són els primers que arriben a la nova facultat, i són la majoria –11 dels 15–, naixen als anys seixanta i setanta del segle anterior.⁸³ Els més joves –quatre dels 15– naixen als anys noranta.⁸⁴ Quasi tots estudien dret i lletres, es doctoren en lletres, són ajudants i/o auxiliars un temps i accedeixen a la càtedra, majoritàriament, entre els 26 i els 35 anys (sols cinc dels 15 a l'entorn dels 40 o més anys).⁸⁵

Evidentment no és igual formar-se a la universitat de la Restauració que formar-se a la universitat del nou-cents, afectada per les reformes de García Alix i per la JAE. Per als professors de la primera generació, trencar l'aïllament, eixir de l'individualisme, superar la rutina acadèmica d'una universitat "aprisionada administrativa y pedagógicamente" (deia Fernando de los Ríos),⁸⁶ integrar-se en grups d'investigació (escoles), eixir a l'estranger, treballar més o menys coordinadament amb altres col·legues, desenvolupar projectes d'investigació... comportava dur a terme una gesta quasi heroica, quan no hi havia encara escoles científiques (es formaven a les acaballes del segle, i no es consolidarien fins als anys vint i trenta). En canvi, els nascuts entorn a 1898 estudiaren un pla que tenia dos cursos d'especialitat, es beneficiaren dels incipients grups o escoles d'investigació, disposaren de les pensions de la JAE... Si dels primers sols Deleito i Riba (és a dir, la minoria) mantingueren contactes amb historiografies de fora i desenvoluparen projectes d'investigació amb altres col·legues, dels segons, tres (Contreras, Dámaso Alonso i Pericot) es beneficiaren de les pensions i els projectes d'investigació que encetaven les incipients escoles científiques.

Aquests professors, si els comparem amb els del segle anterior, ens mostren el pas cap a la professionalització i la investigació. Mentre el professor de lletres del huitcents, com vam indicar, no era investigador, limi-

---

⁸³ Puig Boronat naix l'any 1858; Pedro María López, el 1861; Ventura Travesset, el 1862; Casado García, el 1867; Velasco Pajares el 1869; Amat Villalba, el 1870; Baró Comas, Gonzalvo Paris i Riba García, el 1874; Antonio de la Torre, el 1878; José Deleito, el 1879.

⁸⁴ Francesc Alcayde naix el 1889; Juan de Contreras –el marqués de Lozoya–, el 1893; Dámaso Alonso, el 1898; Lluís Pericot, el 1899.

⁸⁵ Deleito i Pericot als 26 anys, Riba i Contreras als 30, López i Gonzalvo als 31, Alcayde als 32, De la Torre als 33, D. Alonso als 35, Ventura i Amat als 39, Velasco als 40; Baró als 48, Casado als 52, i Puig als 53.

⁸⁶ *Historia de la educación...*, IV, p. 203.

tant-se a publicar manuals i discursos, el que accedeix a la càtedra després del 1900, comença a ser-ho, es professionalitza, investiga temes que, sovint, res tenen a veure amb la docència que desenvolupa.

Però en els professors del primer terç del segle XX es nota una diferència generacional: els nascuts als anys seixanta i setanta, majoritàriament, s'assemblen més al tipus de professor del segle anterior que no al nou tipus de professor universitari que aleshores es gesta. Les classes d'alguns són millors, més pràctiques, més vives, però la seua tasca investigadora, en conjunt, és limitada. Però ja dins d'aquesta generació, alguns trenquen l'atonía: Deleito, Riba i De la Torre, amb grans diferències metodològiques i de producció entre ells, són els que més transiten l'arxiu i la recerca. Deleito, sens dubte, és el més destacat. Es connecta amb el grup d'Altamira, de qui es considera (i de fet és) seguidor; es vincula al CEH i a la JAE; es preocupa per la metodologia, per la síntesi històrica (de la qual és defensor front a l'empirisme de curta mirada); investiga sobre els començos del segle XIX i, especialment, sobre l'època de Felip IV, i aporta un enfocament propi de la millor historiografia de l'època: la història de la civilització (front a la història política factual). Riba i De la Torre són més convencionals. El primer investiga, especialment, l'època de la guerra d'independència i la de Felip II; el segon, l'època dels Reis Catòlics. S'ocupen de la "història interna" (com es deia), és a dir, no sols dels fets polítics, sinó de les institucions, de la universitat, de les relacions internacionals, del dret, del marc social, i ensenyen als estudiants a treballar en l'arxiu.

En canvi, entre els catedràtics nascuts a les acaballes del segle, notem un canvi, si els prenem a tots en conjunt. Dels quatre, tres són coneguts investigadors: Juan de Contreras, Lluís Pericot i Dámaso Alonso.⁸⁷ Aquests professors, de joves són membres d'equips d'investigació o escoles científiques que aleshores es formen (Pericot és deixeble de Bosch Gimpera, Dámaso Alonso, de Menéndez Pidal), i són pensionats. Tenen una formació sòlida i desenvolupen una admirable tasca en els seus camps respectius, encara que durant la República són joves i el gros de la seua producció resta per fer. Juan de Contreras fou un dels fundadors de la història de l'art; de Pericot destaquen els estudis sobre el paleolític superior i epipaleolític llevantí, per als quals es va basar en excavacions a la cova del Parpalló i La Cocina; Dámaso Alonso investigà la literatura medieval i

---

⁸⁷ Sols Francesc Alcaide, professor de filosofia, freqüenta més els terrenys de l'assaig que no la investigació.

la del segle d'or de les lletres castellanés, devent destacar-se els seus treballs sobre Góngora.

Els 16 auxiliars (molts d'ells promocionaren a catedràtics d'universitat o d'institut) que passaren per la facultat en aquests anys mereixen una atenció que ací sacrifiquem. Devem mencionar a Gómez Nadal, un dels més preparats (pensionat per la JAE a París), però que pel seu compromís hagué d'exiliar-se, a Olimpia Arocena, la primera professora de la facultat, i a Igual Úbeda, aquests dedicats a l'estudi de la història de l'art.⁸⁸

La renovació del saber històric

Per a argumentar la renovació historiogràfica espanyola del primer terç del segle XX basta recordar alguns noms. El 1936, Rafael Altamira tenia 70 anys i havia deixat darrere una important tasca científica. El mateix podríem dir de Ramón Menéndez Pidal, qui quan esclatà la guerra en tenia 67. Més joves eren Pere Bosch Gimpera, amb 48 anys el 1936, o Claudio Sánchez Albornoz, qui en tenia 43... Sens dubte, la llista la podríem allargar, però crec que els noms citats són suficients per a mostrar la inflexió operada. Tanmateix, no sols és qüestió de noms. La renovació historiogràfica comportà canvis de continguts i mètodes i un marc institucional, aspectes que devem repassar.⁸⁹

1) *El marc institucional.* Durant el primer terç del segle XX es va organitzar un nou marc institucional que va afectar directament el coneixe-

---

⁸⁸ Per a més informació sobre els professors, vegeu: Mª F. Mancebo: *La universidad...*, pp. 293-295 i 395-402; de la mateixa autora: *Los profesores de la facultad de filosofía y letras de Valencia (1919-1939)*. Una aproximación a la ciencia de la historia, dins *Doctores y escolares...*, vol. II, pp. 13-30; A. Ruiz Cabriada: *Bio-bibliografía del cuerpo facultativo de archiveros, bibliotecarios y Arqueólogos, 1858-1958*, Madrid, Junta Técnica de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1958.

⁸⁹ Sobre la historiografía del primer terç del segle XX, vegeu: M. Fernández Álvarez: *Las ciencias históricas*, en *Historia de España Ramón Menéndez Pidal*, t. XXXIX, 2; J. M. Jover Zamora: *Menéndez Pidal y la historiografía española de su tiempo i Historia e historiadores en el siglo XX*, dins AA.VV.: *El legado cultural de España al siglo XXI*, t. I: *Pensamiento, Historia y Ciencia*, Barcelona, Colegio Libre de Eméritos y Círculo de Lectores, 1992, pp. 43-103 i 105-170 respectivament; T. R. de Lecea: *La enseñanza de la historia en el Centro de Estudios Históricos: Hinojosa y Altamira*, dins J. M. Sánchez Ron (ed.): *1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas 80 años después*, Madrid, CSIC, 1988, vol. II, pp. 519-134; J. M. Jover Zamora: *Rafael Altamira y la historia de la civilización*, dins AA.VV.: *Catedráticos en la Academia, Académicos en la Universidad*, Madrid, Fundación Central-Hispano/Consejo Social de la Universidad Complutense, 1994, pp. 13-43; A. Alberola (ed.): *Estudios sobre Rafael Altamira*, Alacant, Juan Gil-Albert, 1988.

ment històric. Tres són els elements que mereixen destacar-se: a) la reforma del pla d'estudis de 1900, que creà seccions d'història i especialitzà càtedres i professors; b) la creació de la Junta per a l'ampliació d'estudis (1907) i, dins la JAE, del Centre d'estudis històrics (1910), i c) la creació d'institucions científiques provincials o regionals, dedicades a fomentar la investigació històrica, entre les que devem citar el Servei d'investigació prehistòrica de la diputació de València (1927).⁹⁰

El propòsit de la JAE era formar professors i investigadors i "seguir de cerca el movimiento científico y pedagógico de las naciones más cultas".⁹¹ La pensió per a estades en universitats i centres d'investigació estrangers fou una de les poderoses palanques. A la facultat obtingueren pensió Deleito, Riba, Pericot i Dámaso Alonso. L'altre mitjà de la JAP fou crear centres d'investigació per a formar nuclis on es cultivava la ciència amb mètodes moderns. Un d'aquests fou el CEH que presidia Ramón Menéndez Pidal. Aquest centre realitzava investigacions en història i altres àrees d'humanitats, exhumava fonts, preparava edicions crítiques, connectava amb nuclis científics de l'estranger i captava alguns professors (d'universitats o altres centres) per a projectes. Al CEH es crearen seccions (fins a 12), dirigides per professors destacats: Menéndez Pidal (filologia); Gómez Moreno (arqueologia); Eduardo Hinojosa (institucions socials i polítiques de Castella i Lleó); Sánchez Albornoz (estudis medievals); Altamira (metodologia de la història), etc. Cada secció agrupava uns pocs investigadors que desenvolupaven projectes de recerca. A la facultat de lletres de València, Dámaso Alonso es va integrar en la secció que dirigia Menéndez Pidal, i Deleito Piñuela en la que dirigia Altamira. Aquesta secció va impulsar monografies sobre història d'Espanya del segle XIX. Les investigacions de Deleito sobre l'època de Ferran VII –les que té sobre el colp d'estat de 1814, o sobre l'exili polític en aquell regnat– es realitzaren en aquest marc, entre 1910 i 1920.⁹²

⁹⁰ Es tracta d'institucions com el Centro de estudios históricos de Granada y su reino, Sociedad de estudios históricos castellanos de Valladolid, Institut d'estudis catalans, etc. Vegeu J. Deleito: *La enseñanza...*, p. 54; M. Valera: *Regeneracionismo, enseñanza e investigación*, dins *Cinquanta anys de ciència a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1987, pp. 107-119.

⁹¹ Així deia el decret que fundava la JAE, cit. en J. M. Sánchez Ron: *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas ochenta años después*, dins Sánchez Ron (ed.): *1907-1987. La Junta...*, vol. I, p. 6.

⁹² J. Deleito: *Fernando VII en Valencia el año 1814*, Madrid, Anales de la Junta para ampliación de estudios, 1911; del mateix autor: *El regreso de los afrancesados a España en 1820* (s.l., s.a. [1927]).

No fou distinta la funció del SIP de la diputació de València, ni d'altres institucions provincials o regionals, encara que tingueren un abast menor. Al SIP les funcions eren el treball de camp i de laboratori, l'organització d'un museu i la publicació de resultats.⁹³

Les iniciatives institucionals no deuen fer-nos oblidar, tanmateix, ni les individuals ni l'ambient de regeneració científica que comportava la 'literatura de regeneració'. Alguns professors, abans que aparegueren els organismes públics citats, o paral·lelament a aquests, posaren en marxa "seminaris" o grups de treball –incipients escoles científiques– on mestre i deixebles es reunien periòdicament i treballaven sobre aspectes concrets.⁹⁴ A València, fora de la universitat, un grup d'erudits ja esmentat –l'escola històrica valenciana– es reunien periòdicament, investigaven sobre història local, publicaren una revista, *El Archivo*, reeditaren fonts i escrivien monografies. A la facultat de lletres acabaria arribant aquest ambient. Precisament un deixeble de Codera, Luis Gonzalvo, organitzà el 1921 el Laboratori d'arqueologia, del qual després parlarem.

2) *Renovació de continguts i mètodes*. Durant el primer terç del segle XX, es superaren els plantejaments historiogràfics característics del XIX, enriquint-se l'explicació i l'estudi d'història amb dos tipus d'aportacions.

a) En primer lloc, el subjecte d'estudi es va ampliar: de la història política, tema preferit si no únic durant el segle anterior, es passava a la història de la civilització, sense renunciar –no obstant això– a l'aspecte polític de la història. La *Historia de España y de la civilización española* de Rafael Altamira, publicada entre 1900 i 1911, analitzava tant la història política (esdeveniments, reis, governs, guerres, tractats, motins, sublevacions...), anomenada 'història externa', com l'organització social, el sistema polític, la trama institucional, la "vida" econòmica, la cultura, els costums, és a dir, la 'història interna'. Política més civilització era el resultat. Però no obstant aquest tractament global, les pàgines dedicades a la història de la civilització eren la part més ampla i renovadora de l'obra, on

---

⁹³ Pel SIP, creat el 1927 i dirigit per Isidro Ballester Tormo, han passat o col·laborat prehistoriadors i arqueòlegs, de la universitat o de fora d'ella (Fletcher, San Valero, Jordà, Chocomeli...), dels quals ens interessa ressaltar Lluís Pericot, que va arribar a dirigir la institució entre 1932 i 1933, excavant a la Bastida de Moixent i a la cova del Parpalló.

⁹⁴ Mereix destacar-se el grup d'arabistes creat per Francisco Codera, al qual pertanyia Gonzalvo, i el seminari d'història del dret espanyol que dirigia Altamira a la universitat d'Oviedo. Vegeu nota 90.

s'abordava el subjecte col·lectiu: el poble espanyol. La història deixava de ser sols narració política...

La història de la civilització obria la investigació a nous temes. Un exemple és José Deleito, autor d'una sèrie històrica dedicada a la vida quotidiana de l'època de Felip IV.⁹⁵ Ens interessa mostrar-ne el plantejament. Deleito, en aquests llibres, busca les causes profundes de la decadència i les busca més enllà dels esdeveniments polítics de la 'història externa'. "Lo más característico de una sociedad –ens diu– es lo íntimo, lo cotidiano, lo que forma la existencia habitual para el montón anónimo de hombres y mujeres. Por eso la historia de las costumbres (harto más descuidada que las demás ramas del pasado) es de importancia capital".⁹⁶ Des de la vida quotidiana pretén accedir a les causes socials de la decadència de la monarquia espanyola. Les causes li ixen, llibre a llibre, en la frivolitat del monarca, en el mal govern, en el "derroche" de la noblesa, en la fam del poble, en la desocupació, en l'ociositat, en el fenomen social de "la picaresca", en la degradació moral, en el fanatisme religiós, en la superstició, en l'obscurantisme... Tot un retaule de costums i vida quotidiana (del rei al "pícaro", passant per la noblesa, el clero i els veïns de les ciutats, però amb buïts enormes: els camperols, els artesans...), basat en fonts primordialment literàries que trau del filó de la literatura barroca espanyola, però sense entrar en les relacions i contradiccions socials.

b) En segon lloc, la historiografia, ja des de finals del segle XIX, però molt més des del 1900, es va fer un saber molt més tècnic i especialitzat, on s'havia de recórrer a les 'ciències auxiliars' i, cada volta més, a les altres ciències humanes i socials. Atés que la història de la civilització tractava d'abraçar totes les activitats i tots els aspectes de la vida humana, calia innovar el mètode. Per a explicar els continguts de la 'història interna', es requerien coneixements diversos (geografia, filologia, literatura, dret, antropologia, sociologia, economia...), i a més feia falta relacionar-los. Naixia així –i no sols a Espanya– la necessitat de la síntesi històrica, o si es vol, la necessitat d'obrir el coneixement històric a totes les ciències

⁹⁵ J. Deleito y Piñuela: *El declinar de la Monarquía* (1928) (2ª ed., Madrid, Espasa-Calpe, 1947); *El rey se divierte* (1935) (2ª ed., Madrid, Alianza, 1988), *Sólo Madrid es Corte. La capital de dos mundos bajo Felipe IV*, Madrid, Espasa-Calpe, 1942; *...También se divierte el pueblo* (1944) (2ª ed. Madrid, Alianza, 1988), *La mujer, la casa y la moda (en la España del rey poeta)* (1946) (2ª ed., Madrid, Espasa-Calpe, 1954); *La mala vida en la España de Felipe IV* (1951), (2ª ed., Madrid, Alianza, 1989); i *La vida religiosa española bajo Felipe IV. Santos y pecadores*, Madrid, Espasa-Calpe, 1952.

⁹⁶ J. Deleito: *...También se divierte el pueblo* (2ª ed.), Madrid, Alianza, 1988, p. 292.

humanes i socials. Es desenvolupava, al mateix temps, la reflexió metodològica, amb debats sobre l'erudició i la síntesi (aleshores molt polèmica), o sobre la funció social de la història. Deleito i Juan de Contreras aportaren estudis al respecte, fent-se ressò dels debats historiogràfics d'altres països...⁹⁷

La regeneració de l'ensenyança de la història

En aquest marc d'innovacions institucionals i de continguts, l'ensenyança de la història es va renovar, o va començar a fer-ho. Algunes de les deficiències del pla vigent, foren subsanades amb el recurs de les assignatures voluntàries o amb activitats que estudiants i professors feien, com ara grups de treball, excursions o visites a arxius. Els estudiants trobaren, fora del pla d'estudis, ensenyaments formatius: les classes de bibliologia, pedagogia, grec, llatí, àrab i anglès.⁹⁸ Els professors, independentment de la matèria de què foren titulars, donaven aquestes classes.⁹⁹ Però, a més, es feien visites a l'Arxiu del regne de València (ho feia Riba, i potser abans que ell, Antonio de la Torre), on l'ensenyament de la història podia fer-se directament.¹⁰⁰

D'una d'aquestes activitats va sorgir, el 1921, el Laboratori d'arqueologia, a iniciativa del professor Gonzalvo i d'un grup d'estudiants.¹⁰¹ Era

---

⁹⁷ Vegeu Deleito: *La enseñanza...*, J. de Contreras: El concepto romántico de la Historia, *Anales de la Universidad de Valencia*, any XI (1930-31), quadern 81, pp. 7-56. Els debats entre erudició i síntesi, serens en la major part dels casos (per exemple, entre Eduardo Hinojosa i Rafael Altamira), eren àcids en ocasions: "han adquirido título y reputación de historiadores sabios, simples ratones de archivo" (p. 87 de l'obra citada). Aquest autor va escriure el 1930 un article sobre la síntesi de la història d'Espanya en la *Révue de Synthèse Historique* que no he pogut veure.

⁹⁸ F. Mateu i Llopis: 1920, *Saitabi*, 39-43 (1952-53), pp. 209-219; del mateix autor: La tradición numaria de Valencia y la creación del Laboratorio de Arqueología de su universidad, *Papeles del Laboratorio de Arqueología*, 11 (1975), pp. 41-60, esp. 53 i ss.

⁹⁹ Les llengües clàssiques les donaven Casado García, Villarroya Izquierdo i Gonzalvo Paris; l'anglès, un curs el donà Riba García i després –establert l'Institut d'idiomes– s'encarregaren altres professors.

¹⁰⁰ Sobre Riba, vegeu nota 98; sobre De la Torre, veure J. M. Muñoz Lloret: *Jaume Vicens i Vives (1910-1960). Una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, 1997, pp. 32-38.

¹⁰¹ Encara que el propi Laboratori considera que fou creat el 1924, si ens fiem dels actes per a commemorar els 50 anys, els testimonis –Mateu, San Valero– que participen en les actes de les jornades corresponents (arreglades en *Papeles del Laboratorio de Arqueología*, 11 –1975–) parlen del 1921, i J. Deleito, en el seu treball *La vida de la Universidad de Valencia...*, també el considera fundat el 1921.

un taller d'història (un 'seminari', de fet), on es feien classes, activitats complementàries i reunions periòdiques (prompte freqüentades pels interessats en l'arqueologia: Pío Beltrán, Manuel Gómez, Nicolau-Primitiu Gómez, Pericot, Juan de Contreras, Carreres Zacarés, Manuel Cabrera, Beltrán Bigorra...). Però el Laboratori també era un museu de materials, didàctics i d'investigació, on es catalogaven materials arqueològics, numismàtics, epigràfics i paleogràfics i es feien visites, de què donava notícia la revista *Cultura Valenciana*. Fou el primer establiment pràctic de la facultat, on es difonia una nova concepció de docència. D'altra banda, venia a demostrar i reforçar la importància que en la secció d'història havien pres els estudis d'història antiga i medieval, potenciats per les càtedres fixades pel pla d'estudis. No és estrany que molts estudiants d'aleshores, com García de Fuentes, els germans Querol Roso, Mateu Llopis, Olimpia Aroza, Gómez Nadal o San Valero es sentiren captivats. San Valero ho va explicar així:

Tenia don LUIS [Gonzalvo] el orgullo de las 'ciencias auxiliares de la historia' que profesaba, y en su Laboratorio –al que llamaría así por razones filológicas, no por imitación de los de Ciencias– se podía aprender a laborar en tales ciencias históricas, dominando la terminología arquitectural en sus famosos cuadros sinópticos, que abarcaban desde la arqueología clásica al Renacimiento; a leer documentos medievales y modernos...; a clasificar monedas, especialmente las árabes... En el laboratorio de Arqueología era posible aprender a ver, describir y fichar materiales arqueológicos del próximo Oriente, Egipto, Grecia, Roma y medievales, a base de sus numerosísimas diapositivas –entonces de cristal y tamaño postal–, fotografías estereoscópicas... Pero, además..., pudimos ver auténticos restos arqueológicos.¹⁰²

Amb iniciatives i activitats com les indicades, l'ensenyança que oferia la facultat s'anava distanciant dels plantejaments que havien criticat Altamira i Deleito. La classe d'història començava a transformar-se: es mostrava el material, s'ensenyava a llegir documents, es visitava l'arxiu, s'escoltaven conferències de professors de fora, s'encetava, en fi, el gust per la "història interna" i per la síntesi històrica. Els manuals que s'usaven ens en donen testimoni: per a història d'Espanya, Altamira; per a història universal, traduccions de Seignobos, Langlois, Guiraud o Maspéro, entre

---

¹⁰² J. San Valero Aparisi: Los hallazgos antiguos del neolítico en Gibraltar, *Papeles...*, 11 (1975), pp. 75-76.

d'altres; per a història de l'art Reinach; per a geografia, Vidal de la Blanche i atlas i mapes de Schrader, Stieler, Spruner...¹⁰³

No devem oblidar que el 1919 es va posar en funcionament l'Institut d'idiomes de la universitat. Dirigit per un professor de la facultat de lletres (primer Riba, després Gonzalvo), l'Institut estava obert a estudiants universitaris, llicenciats, mestres, pèrits, militars, sacerdots... Es donaven cursos d'alemany, anglés, francès, italià, llatí, grec, àrab modern, castellà per a estrangers, esperant i valencià. Durant la República s'incorporà rus i portugués. D'alemany, anglés i francès es feien dos cursos. Els grups eren de 15 estudiants, amb la qual cosa els idiomes més demandats tenien més d'un grup per curs. Una barreja d'estudiants de lletres, ciències, dret i medicina, amb funcionaris i altres persones, omplien les dependències de la facultat tots els dies a última hora de la vesprada. La mitjana d'alumnes per curs, entre 1918 i 1932 (anys de què tenim els registres), fou de vora 170, dels quals 37 foren dones.¹⁰⁴

V. PANORAMA DE LA FACULTAT EN EL FRANQUISME

La universitat de la dictadura

La política educativa de la dictadura, a més de desfer l'obra que en aquest camp havia començat la República, es proposava encetar un nou camí. La 'nova' Espanya requeria una 'nova' educació que havia de reformar les consciències dels espanyols, des dels 'principis patriòtics', les 'idees eternes' i les ensenyances cristianes.¹⁰⁵ La dictadura va refer totes

¹⁰³ Els manuals usats són esmentats per Mateu i Llopis, veure nota 98.

¹⁰⁴ Per a l'ensenyament d'aquests idiomes es va recórrer, en la major part dels casos, a contractar professors de fora de la facultat. L'Institut es nodria de subvencions públiques (pressupostos generals o Ajuntament de València), que cobrien una tercera part de la despesa, i de la matrícula (unes 40 pts., 60 a partir de 1933) que pagaven els estudiants, o que subvencionaven diverses institucions com l'ajuntament, la diputació, l'arquebisbat, el govern civil, l'ateneu i la mateixa universitat. AUV, Llibre d'actes de l'Institut d'idiomes (L.2586), Registre de matrícula de l'Institut d'idiomes, 1918-1932 (L.2583). Vegeu també Mª F. Mancebo: *La universidad...*, pp. 66-72.

¹⁰⁵ Sobre l'educació en l'època de Franco hi ha una abundant bibliografia; com a treballs bàsics, vegeu: M. de Puelles Benítez: *Educación e ideología...*; *Historia de la educación en España. Textos y documentos*, t. V: *Nacional-Catolicismo y educación en la España de postguerra*, 2 vols., Madrid, M.E.C., 1990, obra preparada per A. Mayordomo Pérez. Per a diversos aspectes, veure: A. Altied Vigil: *Política del Nuevo Estado sobre el patrimonio cultural y la educación durante la guerra civil española*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1984; F. Morente Vale-

les lleis que regien d'educació: la d'ensenyança secundària (1938), la llei d'ordenació universitària (1943), la d'ensenyança primària (1945) i la llei de bases d'ensenyança mitjana i professional (1949); el 1953 es féu una nova llei d'ensenyament mitjà, i hi hagué altres retocs, però essencialment el marc legal creat en la guerra i la immediata postguerra va estar vigent fins a la llei general d'educació.

Tanmateix, en algunes coses la 'nova' educació que es predicava tenia poc de nova. Per a l'estructura del sistema educatiu, les novetats del franquisme foren poques. Es recordarà que els liberals més moderats imposaren un sistema educatiu únic, però amb "dues escoles", l'escola per als fills de les classes treballadores –la primària–, desatesa (encara que gratuïta), i l'escola per a la burgesia i les classes mitjanes, una escola elitista, malthusiana i cara que culminava en la universitat. L'objectiu dels demòcrates, durant el Sexenni o durant la II República, era rectificar aquesta estructura: millorar l'escola primària i obrir la secundària i la superior a capes socials populars, secularment marginades de l'educació.

Doncs bé. La 'nova' política educativa del franquisme era tan vella com les concepcions classistes dels liberals doctrinaris: l'escola primària (ara novament desatesa, com ho estava en etapes que semblaven superades) era la que el règim guardava per a les capes populars, i l'ensenyament secundari i superior els reservava per als fills dels més afavorits. Després de la guerra, les coses –les classes, s'entén– havien de tornar al seu lloc.

Fins a Ruiz Giménez res es va fer per a esmenar aquesta situació, més bé al contrari. Es va potenciar l'ensenyament privat religiós (la guerra s'havia guanyat per a alguna cosa), i es va desatendre l'escola pública (primària, secundària i superior). El pressupost d'educació va passar del sis per cent que se li dedicava en els anys de la República, a un quatre durant els primers anys del franquisme, no assolint-se el nivell de 1935 fins 1960.¹⁰⁶

---

ro: *La escuela y el Estado-Nuevo. La depuración del magisterio nacional (1936-1943)*, Valladolid, Ámbito, 1997, p. 134; R. Valls: *Ideología franquista y enseñanza de la historia de España*, dins VV.AA.: *La II República. Una esperanza frustrada...*, pp. 230-245. Per a la universitat, vegeu J. J. Carreras i M. A. Ruiz Carnicer (eds.): *La universidad española bajo el régimen de Franco (1939-1975)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1991; M. A. Ruiz Carnicer: *El Sindicato Español Universitario (SEU), 1939-1965. La socialización política de la juventud universitaria en el franquismo*, Madrid, Siglo XXI, 1996; M. A. Ruiz Carnicer: *Los estudiantes de Zaragoza en la postguerra. Aproximación a la historia de la Universidad de Zaragoza (1939-1947)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1989.

¹⁰⁶ Vegeu F. Comín: *Historia de la Hacienda pública...*, vol. II, pp. 43-44.

En canvi, la dictadura franquista fou més original en altres coses. No es va pretendre tornar a la situació anterior al 14 d'abril, sinó que es va voler construir una "nueva España", un "nuevo Estado", caracteritzat per la contra-revolució, per l'anti-liberalisme, pel feixisme. La "nueva España" havia de superar 'de una vez y para siempre' la lluita de classes, la democràcia, el pluripartidisme, el parlamentarisme, el liberalisme, la diversitat cultural... S'havia de rectificar el que s'havia fet des de l'època de la Il·lustració, durant el liberalisme, i –no cal dir-ho– durant la República. I açò s'havia de fer retornant a "las esencias", unes "esencias" que combinaven la tradició integrista amb el corporativisme feixista. Aquesta feixistització del sistema educatiu, coneguda sovint com a nacional-catolicisme, fou la gran novetat del franquisme (no l'estructura decimonònica classista "dual" del sistema escolar, que –indicativament– es va reforçar després del 39).

Pel que fa a la universitat, la llei del 43 conserva l'estructura de funcionament que va establir Moyano, amb discretes modificacions (com per exemple, el rector havia de ser militant de FET y de las JONS; es potenciaven els col·legis majors –instruments de control–, etc.). Les novetats que aportava eren la recatolització, el patriotisme exaltat, els ideals de la Falange, la disciplina, el SEU, l'autoritarisme... L'objectiu que es perseguia en la llei era (a més de la preparació pròpia de l'ensenyança superior) la ideologització dels universitaris. Es va extreure el control sobre els professors i els estudiants, es va augmentar la vigilància sobre tot: programes, actes, etc. i es va emfatitzar la centralització.¹⁰⁷ Franco, a penes fou aprovada la llei, va fer un discurs i va definir el que el règim esperava de la universitat: "alumbrar hijos y alimentarlos espiritualmente para la Patria".¹⁰⁸

Deiem adés que es pretenia que la universitat tornara a "las esencias" revitalitzades pels "ideales de la Falange". I convé argumentar-ho encara que només siga de passada. La llei franquista sobre la universitat, al preàmbul, feia una explicació de la història de la universitat espanyola, la qual –per cert– era semblant i paral·lela a la mateixa història d'Espanya. Set-cents anys es condensaven en unes poques pàgines.

Deia el legislador (les Corts franquistes, puix foren aquestes les que aprovaren la llei) que "aquella gran Universidad imperial perdió sus lumbrés y esplendores en la gran crisis del siglo XVIII, donde se acusaron ya las

---

¹⁰⁷ Vegeu M. Peset: La ley de ordenación universitaria de 1943, dins J. J. Carreras i M. A. Ruiz Carnicer (eds.): *La universidad española...*, pp. 125-158.

¹⁰⁸ S'arreplega en *Historia de la educación*, t. V..., pp. 243-257.

influencias extrañas”. Durant el segle XIX, la universitat va anar a pitjor: “la rígida influencia del sistema napoleónico” (la de Moyano era “rígida”, la de Franco, no...), la “desorientación”, els “exotismos”, la “maraña de disposiciones”, la “efímera legislación”...

Ningú no es salvava, ni en el segle XIX ni en el XX, excepte “la Dictadura del ínclito General Primo de Rivera”. La resta de ministres, d’iniciatives, de lleis, per conservadors que foren, estaven afectats pel mal liberal: “crisis”, “ruina”, [universitat] “caótica”, “la educación intelectual estaba desquiciada, había sucumbido en manos de la libertad de Cátedra la educación moral y religiosa, y hasta el amor a la Patria se sentía con ominoso pudor, ahogado por la corriente extranjerizante, laica, fría, krausista y masonica de la Institución Libre que se esforzaba por dominar el ámbito universitario”. I, per descomptat, la II República va llançar la universitat “por la pendiente del aniquilamiento y desespañolización, hasta el punto de que brotaron de su propia entraña las más monstruosas negaciones nacionales”. La ‘nova’ universitat que s’instaurava havia d’arreglar la tradició que es va abandonar al segle XVIII, però, a més, s’adaptaria “a las normas y al estilo del nuevo Estado, antítesis del liberalismo”; “todas sus actividades habrán de tener como guía suprema el dogma y la moral cristiana”, i en fi, la llei “en todos sus preceptos y artículos, exige el fiel servicio de la Universidad a los ideales de la Falange”. Així es va regir la universitat durant dècades.¹⁰⁹

El franquisme va començar depurant. Depurar era una “raó d’Estat”, una exigència per a destruir la universitat democràtica i construir-ne l’autoritària; la depuració tenia una funció punitiva i preventiva. S’escampà a tota l’administració i a les empreses privades, però va prendre entitat especial en els funcionaris docents, per considerar –il·luministament– a mestres i professors especialment responsables de l’escorament de molts ciutadans cap a l’esquerra (creien els franquistes, o volien creure o fer creure que eren les idees transmeses per mestres i professors les que feren d’esquerra a molts ciutadans, i no la misèria, la injustícia i la fam...). “Los individuos que integran esas hordas revolucionarias, cuyos desmanes tanto espanto causan –deía una norma franquista que argumentava les raons per a procedir a una depuració rabiosa–, son sencillamente los hijos espirituales de catedráticos y profesores que, a través de instituciones como la

¹⁰⁹ Llei de 29 de juliol de 1943 sobre ordenació de la universitat espanyola, cit. dins *Historia de la educación...*, t. V, pp. 607-665. Les cites provenen del preàmbul.

llamada Libre de Enseñanza, forjaron generaciones incrédulas y anárquicas".¹¹⁰ Quasi res: republicans, nacionalistes, socialistes, comunistes i anarquistes eren fills espirituals d'uns pocs "catedráticos y profesores" lliurepensadors; ni aquests podien aspirar a més, ni la retòrica de la "nueva España" a menys. Però, en qualsevol cas, com es veu, a la depuració docent se li donava una gran importància.

No disposem d'una avaluació global de la depuració universitària. Sí que podem dir que l'escalafó de catedràtics d'universitat de 1935 tenia 575 catedràtics actius i 40 d'excedents, i el de 1945, 319 i 20 respectivament, és a dir, la meitat. Si afegim que al segon alguns exiliats –probablement per error– s'inclouen, l'efecte de la repressió pren en la universitat dimensions enormes.¹¹¹

A la universitat de València, dels 83 professors que hi havia el 1935 (43 dels quals eren catedràtics), els depurats foren 19 (12 d'ells catedràtics i la resta auxiliars). A la facultat de lletres, els depurats foren tres: els catedràtics Deleito i Gonzalvo i l'auxiliar Gómez Nadal.¹¹² Potser aquestes dimensions, 19 de 83, semblen baixes. Doncs no ho són. Representen el 22 per cent. A la Universitat alemanya de Hitler –incloent-se la depuració racial– fou depurat el 14 per cent.¹¹³ I no estic comparant les dimensions de les depuracions universitàries, ja que a l'espanyola li manca estudi, però sí que vull deixar constància que el règim franquista, perquè conquistà l'estat fent una guerra, fou més repressiu que els seus germans l'alemany i l'italià, tant en el paretó, com en la depuració universitària, pel que sembla.

No cal dir, però, que el problema no era sols quantitatiu, sinó qualitatiu, almenys per dues raons: per quant significava d'exemple per als que

---

¹¹⁰ Ordre de 7-12-36, cit. per M. de Puellas: *Educación...*, p. 368. Sobre aquesta qüestió vegeu F. Morente Valero: *La escuela...*, pp. 175-430; sobre l'obsessió contra la Institució lliure d'ensenyança, el mateix llibre, pp. 131 i ss.

¹¹¹ Vegeu Mª F. Mancebo: *La universidad de Valencia en guerra. La FUE*, València, Ajuntament de València i Universitat de València, 1988, p. 180. A més, sobre la depuració a la universitat de València vegeu M. Baldó: *Cambios de profesores...*; S. García Martínez i V. Salabert: *L'ocupació de la universitat de València pel quintacolumnista Manuel Batlle*, catedràtic de Múrcia, *Afers*, 3 (1986), pp. 123-198. Sobre depuració universitària vegeu J. Benet: *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya*, Barcelona, Blume, 1978, pp. 349-355; J. J. Carreras: *Historia de la Universidad de Zaragoza*, Zaragoza, 1983, pp. 419-422. Sobre els universitaris exiliats, veure: Mª F. Mancebo: *La universidad en el exilio. El Estado franquista editor pirata (1939-1945)*, dins J. J. Carreras i M. A. Ruiz Carnicer (eds.): *La universidad española...*, pp. 159-195.

¹¹² M. Baldó: *Cambios de profesores...*, p. 285 i ss.

¹¹³ J. J. Carreras Ares: *Los fascismos y la universidad*, dins J. J. Carreras i M. A. Ruiz Carnicer (eds.): *La universidad española...*, pp. 13-27, esp. p. 17.

quedaven, i pel que comportava en el desmantellament de la tasca científica, que amb molts esforços, s'havia encetat les dècades anteriors. De fet, el millor del professorat universitari s'exilià... Bosch Gimpera i Sánchez Albornoz, en prehistòria i història medieval, són dos exemples. No devem oblidar tampoc les execucions: huit professors, dos d'ells rectors, foren afusellats.¹¹⁴

Aquest model educatiu, elitista i nacional-catòlic, definit durant la guerra i la postguerra, va començar a modificar-se lleugerament en l'etapa de Ruiz Giménez (1951-56). La llei d'ensenyament mitjà del 1953, tot i mantenir els principis nacional-catòlics, dividia el batxillerat en dos etapes, elemental i superior. Encara que açò sembla modest, era una innovació notable, perquè es propiciava que capes populars –fins aleshores limitades a l'escola– accediren al batxillerat; la pretensió era obrir a sectors socials populars aquesta etapa escolar. De Ruiz Giménez cal assenyalar la llei de construccions escolars i, sobretot, la llei de formació professional del 1955, que pretenia adaptar el sistema educatiu al creixement econòmic que s'apuntava. Açò, unit a un propòsit d'incorporar a les càtedres universitàries un nou tipus de professor que no necessàriament fóra adicte al Movimiento, va permetre que a la universitat entraren docents 'heterodoxes' des del punt de vista del règim (Aranguren). Però, com es suposarà, l'ocupació de càtedres era una peça clau del sistema universitari; l'actitud del ministre li va portar molts enemics, especialment els d'aquells sectors que s'havien especialitzat a copar càtedres –l'Opus era el màxim exponent d'aquesta estratègia. Així que, la pugna que suscitava la política d'aquest estrany ministre entre el catolicisme conservador i l'Opus –que ja havia llançat la seua estratègia de copar la universitat– fou determinant per a explicar-nos la caiguda de Ruiz Giménez, enmig d'una crisi política del règim i de colzades entre falangistes i catòlics.¹¹⁵

---

¹¹⁴ L. G. Alas, S. Vila, J. Peset, Castro Prieto, J. García Labella, R. García Duarte, J. Romero i A. Pérez Martín. Un altre, degà de Medicina a Santiago, es va suïcidar a la presó. Vegeu Mª F. Mancebo: *La universidad en el exilio...*, p. 187, nota 80.

¹¹⁵ C. París Amador: *La pretensión de una universidad tecnocrática (Panorama de la Universidad española desde 1956 hasta 1975)*, dins J. J. Carreras i M. A. Ruiz Carnicer (eds.): *La universidad española...*, pp. 437-454; del mateix autor: *La universidad española actual. Posibilidades y frustraciones*, Madrid, Edicusa, 1974.

Les esclertes dels anys 50 i el repte dels anys 60

En la història de la universitat espanyola del franquisme deuen diferenciar-se dos períodes, separats pel 1956, any d'una de les crisis del règim i de la "crisi universitària", que va comportar la destitució del ministre Ruiz Giménez.

A la facultat de lletres de València, en la dècada dels cinquanta, i predominantment a l'entorn de 1956, arribaren nous professors: el 1950, José María Jover; el 1955, Antonio López Gómez; el 1956, Miquel Tarradell i Antonio Ubieto; el 1957, Miquel Dolç; el 1958, Joan Reglà; el 1961, Carlos Paris (encara que aquest era catedràtic des del 1951). Es tractava d'un personal ben distint al dels catedràtics que assoliren plaça durant els anys 40. Si aquests eren, en general, adictes a la causa franquista (Ballesteros Gaibrois, Calvo Serer, García Sainz), dels novinguts dels anys cinquanta no podria dir-se açò, encara que algun d'ells mutara a la crítica del règim.

El canvi s'expressa en el nou rumb historiogràfic, en la introducció de la metodologia d'*Annales*, en la possibilitat de poder-se llegir tesis doctorals a la universitat de València (1955), en la creació de la secció de filosofia (1955) i poc després en la subsecció de cultures modernes, germen de la secció de filologia.

Però, potser el millor emblema de la nova època és el manual d'*Introducción a la Historia de España* (1963), que redactaren Ubieto, Reglà, Jover i Seco (aquest en posteriors edicions).¹¹⁶ El mèrit d'aquest manual –per quant representa d'innovació, d'introducció del pensament d'*Annales*– cobra perspectiva si el contrastem amb la *Historia de España* que va escriure Manuel Ballesteros Gaibrois el 1959,¹¹⁷ on diu coses com aquesta: "deseo desentrañar la esencia misma de lo español" (p. 11) o, donant un pas més, com aquesta:

Pese a la intuición hispana de denominar 'raza' a los diversos conjuntos étnicos que hablan las lenguas españolas por el mundo, no quiero usar del término que siempre tiene un aroma a zoología clasificatoria, a humanidad ciega, a instinto procreador. Prefiero que nos dediquemos –lector y autor– a considerar la historia de la sangre

¹¹⁶ A. Ubieto i altres: *Introducción a la historia de España*, 8ena. ed., Barcelona, Teide, 1971 (la primera, de 1963).

¹¹⁷ M. Ballesteros Gaibrois: *Historia de España*, 2ª ed., Barcelona, Surco, 1962 (la 1ª ed. de 1959). Use i cite per la segona ed.

española, porque la sangre es ese líquido generoso que lleva la vida a cada parte de nuestro cuerpo y que, al desparramarse nos la hace perder. Porque en la sangre es donde se mezclan los diversos orígenes, aunque las manifestaciones se vean más claramente en el color de la piel, en el cabello, en la forma de la cabeza, en las proporciones del mentón o en el índice cefálico.

La sangre, además, es mucho más conservadora, más fiel espejo de las mezclas que en el curso de la Historia se producen entre los pueblos, aunque los ojos profanos no lo vean...

Pero no nos interesa saber a qué grupos sanguíneos corresponden los españoles... Y no nos interesa una disquisición científica a base de 'grupos sanguíneos' por la sencilla razón de que importa, más que nada, precisar el origen histórico de cada aportación de sangre que vino a nutrir la arteria hispánica, a engrosar el caudal que corre por las venas españolas...

Por todas esas razones prefiero hablar de la Historia de la Sangre, antes que hacer una consideración antropológica sobre dolicocefalos o braquicefalos... (pp. 74-75)

Front a aquests plantejaments de Ballesteros, que no requereixen cap comentari, el manual d'Ubieta, Reglà, Jover i Seco era la revolució. Era retornar a la història de les coses humanes i socials, era mirar a Altamira i no a les 'essències' ni a les 'coses eternes'. Era tornar a donar als segles XVIII, XIX i XX una importància que es marginava abans... Demografia, economia, societat, poder, cultura, relacions internacionals, podia ser l'esquema més o menys mecànicament usat per alguns dels autors de la *Introducció a la Historia de España*. Però la història s'explicava i es concebia des de forces socials i humanes, no des de la sang...

En el transcurs dels anys seixanta i setanta, com en la resta de la universitat espanyola, es va produir el creixement d'estudiants que hom coneix amb el nom d'"esllavissada", fenomen social de primer ordre que era tot un repte a la vella i elitista institució universitària.

El franquisme, amb la seua universitat elitista i sectària, es va veure sobtat pel canvi social. El creixement econòmic capitalista del "desarrollismo", l'èxode rural, la urbanització, el creixement de capes mitjanes... el van sorprendre. Pel que fa al País Valencià, el creixement fou espectacular.

Però el fenomen que ens interessa marcar del creixement capitalista de la 'dècada prodigiosa', és la notable expansió de l'ensenyança superior. "Nadie que haya tenido la experiencia de ser el primero de su familia en ir a la universidad a tiempo completo tendrá la menor dificultad en comprender sus motivos. La gran expansión económica mundial hizo posible

que un sinnúmero de familias humildes –oficinistas y funcionarios públicos, tenderos y pequeños empresarios, agricultores y, en Occidente, hasta obreros especializados prósperos– pudiera permitirse que sus hijos estudiaran a tiempo completo”.¹¹⁸ Les xifres espanyoles són delatadores.¹¹⁹

1932	37.000
1940	37.000
1950	54.000
1960	77.000
1970	192.000
1982	692.000
1990	1.137.000

La base social de l'alumnat universitari, com a conseqüència del creixement econòmic i del canvi social dels anys seixanta, es va diversificar, es va democratitzar i es va crear un moviment estudiantil antifranquista, que va contribuir a accelerar la decadència de la dictadura. L'increment d'estudiants obligà a augmentar les places docents. Açò es va fer sense les dotacions necessàries, amb la qual cosa va sorgir un professorat jove, inestable i proletaritzat que va desestabilitzar, encara més, el sistema universitari del franquisme. Aquestes concentracions de joves, amb els seus professors –majoritàriament també joves–, esdevingueren un factor nou de cultura política. Concentrats en facultats, radicals a tot arreu (i no sols per joves), en països com Espanya esdevingueren vehicle d'accions polítiques contra el règim. El fenomen era general en molts països del món (França, Estats Units, Mèxic...), però on hi havia dictadura cobrava dimensions especials.

A València, el canvi també fou espectacular. Les xifres abans indicades tenen el seu trasllat per a la universitat que ens ocupa, i les mostrem afegint una variable que fins ara hem omés: la creixent presència de dones, especialment a la facultat de lletres. Les dones s'incorporen a la universitat per carreres considerades 'menors' com les de la facultat de lletres. Mentre en aquest centre quasi el 60 per cent dels estudiants són dones, en dret són menys d'un cinc per cent fins els anys seixanta; d'un

¹¹⁸ E. Hobsbawm: *Historia del siglo XX, 1914-1991*, Barcelona, Crítica, 1995, p. 300.

¹¹⁹ Les he tretes de A. de Miguel: *Manual de estructura social de España*, Madrid, Tecnos, 1974, p. 476; Mª T. Pérez Picazo: *Historia de España del siglo XX*, Barcelona, Crítica, 1996, p. 365; J. Solana Madariaga: La educación en España en el decenio 1892-1992, dins A. Guerra i J. F. Tezanos (eds.): *La década del cambio. Diez años de gobierno socialista, 1982-1992*, Madrid, Sistema, 1992, p. 373.

15 per cent en aquests anys i de més d'un vint en els setanta. Les proporcions en medicina són semblants a les de dret, i en ciències un poc superiors: entre el 15 i el 25 per cent al llarg del franquisme. La jove facultat d'econòmiques –que en crear-se fa disminuir dret– té el 1970 un 11 per cent de dones.¹²⁰

QUADRE 6
ESTUDIANTS A LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA (1940-1970)

A) <i>Universitat</i>				
<i>Curs</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	
1945-46	2.260	234	2.494	
1951-52	2.560	420	2.980	
1956-57	2.963	348	3.269	
1965-66	3.556	1.233	4.888	
1970-71	8.948	3.589	12.537	
B) <i>Facultat de lletres</i>				
<i>Curs</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	
1945-46	87	85	172	
1951-52	83	206	289	
1956-57	86	110	206	
1965-66	516	676	1.192	
1970-71	1.468	1.630	2.686	

Font: Memòries anuals de la Universitat de València.

Els valors patriòtics i l'integrisme catòlic van començar a enfonsar-se durant els anys seixanta. El SEU fou dissolt el 1965, i mentrestant, el govern hagué d'atendre la demanda escolar i subvenir les necessitats del creixement. El 1965 es creava la secció de pedagogia; el 1966, la facultat d'econòmiques; el 1968, el CEU a Alacant i les escoles d'arquitectura, ca-

¹²⁰ AUV: *Memorias anuales de la Universidad de Valencia*, cursos 1945-46, 1951-52, 1955-56, 1965-66, 1970-71. Vegeu, això mateix, triant en alguna ocasió altres anys, en R. I. Rodríguez Bello: *Movilización social, oposición y represión política en la universidad literaria de Valencia. 1868-1973*, Treball d'investigació de doctorat dirigit per la Dra. T. Carneiro, Universitat de València, Dept. d'Història Contemporània, 1996, pp. 27 i 28 (cortesia de l'autor).

mins i enginyers industrials a València; el 1969, el CUC a Castelló. En aquests moments es crearen les universitats autònomes de Madrid i Barcelona (1968), la universitat de Bilbao (1968), les universitats politècniques de Madrid, Barcelona i València (1971), les de Còrdova, Santander, Màlaga, UNED (1972) i la d'Extremadura (1973).

La creació de les autònomes, a uns quaranta quilòmetres de les ciutats que havien de nodrir les universitats, era tota una resposta del règim a la mobilització escolar: els estudiants aïllats de l'urbs, ben lluny i descentralitzats es pensava que oferien millors garanties, encara que s'haguera de traslladar diàriament –per a anar i tornar– un elevat nombre de persones... Però la creació de les autònomes va significar un trasvassament de catedràtics. A la facultat de lletres de València, bona part de l'onada de professors que arribà els anys cinquanta, acabaren per marxar a Madrid i Barcelona, a les autònomes o a les 'centrals'. I la facultat va quedar, per uns anys, amb una desdotació de catedràtics, que sols l'augment de seccions dissimula. La massificació es va atendre contractant professors (els PNNs), en la major part dels casos amb contractes precaris, mal pagats i renovables anualment. Era no sols una manera d'estalviar-se diners, sinó de controlar el personal. Eren els anys més durs de la dictadura, si fem excepció de la dècada dels quaranta. Eren, també, els anys de les "llestes negres" i dels expedients.

Ramón Ignacio Rodríguez Bello ha fet un estudi sobre la mobilització social de la universitat de València i la repressió política de la dictadura.¹²¹ En aquest treball, centrat en els anys 1968-1973, a més d'analitzar els factors socials de canvi que desencadenen la mobilització dels universitaris i la reacció de la dictadura, es caracteritza l'oposició universitària, la seua fragmentació, les organitzacions que en sorgiren, el caràcter minoritari que tenien en tots els centres i la "indiferència positiva" que rebien dels seus companys. Des de finals dels anys seixanta l'acció dels estudiants, connectada amb l'oposició a la dictadura, s'activa: manifestacions, protestes, assemblees... El 1972 (amb assemblees que assalta la policia, detencions, manifestacions on es crida –"Abajo la dictadura"–), el règim es decideix a actuar. El més de juliol (i no és casual que fóra el mes de juliol), després d'un curs agitat, el rectorat reb un ofici del director general d'universitats on s'inclou un llistat de 79 estudiants perquè se'ls aplique el reglament de disciplina acadèmica. La raó és que la poli-

---

¹²¹ Vegeu la cita anterior.

cia té “informes confidenciales” sobre ells. Actuacions repressives similars es posen en marxa en altres universitats (Madrid i Barcelona). La dictadura es disposava a atacar el moviment estudiantil i la ressonància que tenia.

La junta de govern de la universitat, que presideix Bartual Vicens, es va negar a sancionar els dits estudiants, perquè “los informes policiales... no constituyen en modo alguno una prueba pertinente ni suficiente para demostrar que dichos alumnos han infringido o infringen la disciplina académica”.¹²² Era un repte a la dictadura. Evidentment, rector i junta de govern dimiteixen. El nou rector que el ministre anomena és Báguena Candela, qui es passa el curs 1972-73 informant al director general de seguretat de les coses que passen a la universitat, segons es desprén de la documentació i explica la investigació en què ens basem. Per exemple, el 27 de març del 73, després d’una assemblea d’uns 200 estudiants a filosofia i lletres, aquests es manifestaren al passeig València al mar, cridant “abajo la dictadura, abajo la represión, fuera decano policía”,¹²³ i així va donant compte de totes les activitats d’oposició.

En qualsevol cas, i al marge de comportar-se com un ‘rector-policia’, en setembre del 73 té preparat l’expedient sancionador per a 270 estudiants, alguns d’ells de COU, i els prohibeix assistir a la universitat. Però contra la repressió, més mobilització. La premsa (*Las Provincias*), el Col·legi de doctors i llicenciats, associacions catòliques i altres institucions es fan ressò de l’estratègia del rector i s’oposen a ella. Les divergències entre el rector i els membres del patronat (que dimiteixen en cadena, per estar en contra dels procediments de l’autoritat acadèmica) afegeixen un punt de no retorn i evidencien la soledat en què està quedant el franquisme. Soledat, perquè els membres del patronat universitari són persones ben representatives de diverses institucions: allí està el president del Col·legi nacional de corredors de comerç, el degà del Col·legi d’enginyers industrials, i el mateix Rincón de Arellano... En fi, els estudiants recorren... En febrer del 74 quedà sense efecte la resolució de Báguena del setembre anterior. La democràcia, que s’havia guanyat l’opinió pública, havia vençut en aquest *affaire*. En abril d’aqueix any esclatava una revolució a Portugal...

¹²² R. I. Rodríguez Bello: *Mobilización social...*, p. 44 i p. 105.

¹²³ R. I. Rodríguez Bello: *Mobilización social...*, p. 45.

QUADRE 7
PROFESSORS DE LA UNIVERSITAT (1956-1971)

A) *Professors*

<i>Any</i>	<i>Universitat</i>	<i>Facultat</i>
1956	159	30
1965	275	56
1971	576	188

B) *Professors de la facultat de lletres per categories*

<i>Any</i>	<i>Cats.</i>	<i>Agreg.</i>	<i>Adjunts</i>	<i>PNNs</i>	<i>Total</i>	<i>Estudiants</i>
1956	11		12	7	30	206
1965	14		11	31	56	1.192
1971	13	2	12	161	188	3.610

Font: Memòries anuals de la Universitat de València.

En fi, per a acabar, convé indicar que els professors no numeraris començaren a preparar tesis doctorals. Entre 1956-57 i 1966-67 se'n llogiren 49; entre el 1977-68 i el 1977-78, 200.¹²⁴ La historiografia valenciana, per no parlar de les tesis d'altres seccions, fou renovellada de dalt a baix: vora el 70 per cent de les tesis de la secció d'història feien monografies sobre el País Valencià. La renovació historiogràfica s'havia consolidat. Era l'època del *redreç*.

¹²⁴ AFGH, Registre de doctors.

